

La Catedral

Foto: Cisco Moll

Visita a la catedral de Menorca

QUADERN PER AL PROFESSORAT

AJUNTAMENT DE CIUTADELLA DE MENORCA
ÀREA D'EDUCACIÓ

Índex

1. Presentació	3
2. Introducció a l'arquitectura	4
3. El gòtic. Elements formals	5
4. Simbologia de la Catedral	10
5. Els inicis de la catedral de Menorca. Marc històric	11
6. Cronologia de la Catedral de Menorca	19
7. Glossari	20
8. Plànol	25
9. Lectures	26
<i>Guia de Menorca</i>	26
Josep Plà	
Com es construïen les catedrals	27
Esbucament de la volta de la catedral	36
Arxiu Municipal de Ciutadella	
Mestre Antoni Vidal, un campaner	37
Efemece	
L'àngel de la missa del gall	38
Pau Faner	
Les campanes de la catedral de Menorca	39
La veu de les campanes	39
Miquel Anglada	
Els tocs	40
L'orgue	41
10. Propostes d'actuació artística	43
11. Bibliografia	51

Presentació

És prou sabuda la importància de l'arquitectura perquè en la construcció d'edificis es materialitza d'alguna manera la cultura d'una època. Tot i així, és la manifestació artística manco estudiada a l'àmbit escolar. A l'escola parlem de literatura, treballem la música i el llenguatge visual, però ben poques vegades estudiem els edificis des del punt de vista arquitectònic.

És clar que l'arquitectura presenta dificultats que no tenen altres arts. Les plantes, els fronts, les seccions i les fotografies resulten insuficients per representar l'espai arquitectònic, el qual no pot ser captat ni viscut més que mitjançant l'experiència directa.

Creim important, idò, ensenyar a *veure* l'arquitectura. Aquesta és la nostra intenció a l'hora d'elaborar la carpeta didàctica sobre la catedral de Menorca, element destacat del nostre patrimoni: que els nostres escolars coneguin els edificis de l'entorn on viuen, que els visitin, en definitiva que els *sàpiguen veure i en gaudeixin*. Açò constitueix la clau per accedir a la comprensió del patrimoni arquitectònic, primer pas en el camí cap a la seva estimació i conservació.

A l'hora d'elaborar la carpeta hem pensat en un ampli ventall de destinataris. El tractament didàctic dels continguts i les activitats proposades estan pensats per als escolars. No obstant açò, pot ser útil a tothom qui vulgui fer una primera aproximació a la catedral de Menorca.

Hem procurat incloure-hi materials suficients i variats que poden ser treballats de forma interdisciplinària, amb la intenció que el professorat els empli a la seva conveniència. Només la visita guiada està pensada per a ús individual de l'alumnat.

La visita és una activitat extensa i per aquest motiu s'ha estructurat en tres parts, que es poden fer de forma independent segons els objectius i possibilitats de cada grup:

- Abans d'entrar a la catedral.
- Dins d'una església gòtica:
 - la nau
 - les capelles.
- Terrat, campanar i coberta.

El material destinat al professorat consta de dues parts. La primera és un recull d'informació que pot ajudar a la feina de preparació del tema. La segona està constituïda per uns annexos o materials complementaris als quals ens referim en el *Quadern per a l'Alumnat*.

Desitjam que aquest material sigui una eina útil que contribueixi a fer de la catedral un recurs educatiu de la ciutat.

Foto: Cisco Moll

Introducció a l'arquitectura

L'arquitectura es defineix correntment com *l'art de construir edificis*. Precisament la paraula arquitectura prové dels grecs, els quals anomenaven *arkhi-tekton* a l'obrer principal o mestre d'obres.

L'origen de l'arquitectura està en la necessitat d'oferir protecció i seguretat a l'individu davant el clima i els animals. Es pot entendre l'arquitectura com una *sèrie de recursos que configuren un **espai interior** destinat a uns usos determinats dels individus d'una societat*. És important destacar aquesta idea de *l'arquitectura com a configuració d'un espai interior destinat a l'ús humà* perquè açò ens ajudarà a distingir una construcció arquitectònica d'una altra que no ho és. Una piràmide, un obelisc, una naveta, un sepulcre són construccions monumetals, però no obres arquitectòniques.

L'arquitectura, entesa com hem dit anteriorment, incorpora plenament l'element humà, fent de l'edifici quelcom viu: on s'hi viu. L'edifici no és només allò que es pot mesurar, sinó allò que es pot recórrer físicament. Al concepte d'espai s'hi afegeix la temporalitat: el temps que es necessita per recórrer, usar, gaudir-ne... d'aquest espai.

Tot i que no podem rallar d'arquitectura en sentit estricte, les coves van ser els primers espais interiors que l'home va modificar. A les coves, va distribuir l'espai en funció de les necessitats: un lloc per dormir, un lloc per al foc, un altre per enterrar els morts... Podem endevinar bastant sobre el pensament i sentiments dels primers pobladors a partir de la configuració i modificació de les coves com a primers espais de convivència.

Les primeres construccions arquitectòniques van sorgir segurament en el Neolític, quan, amb el descobriment de l'agricultura, l'home es fa sedentari, s'estableix en un lloc fix, i abandona les coves i els abrics de les muntanyes. Probablement les primeres cases eren de llenya, o de branques, fullaraca, canyes o altres fibres, materials naturals de tipus vegetal que s'impermeabilitzaven amb fang. Les cases primitives eren de planta rodona o rectangular i amb coberta cònica o cupular.

En un segon moment es desenvolupa el sistema de construcció per peces. Aquestes podien ser de pedra (de petites dimensions o bé de grosses lleugerament tractades) o bé d'argila. En aquest cas, la impossibilitat de coure tot el mur, fa que aquest es cogui a trossos. L'argila es talla a bocins, els quals es couen al sol o al forn. El resultat són peces regulars amb les quals es construeixen parets rectes unides també per angles rectes, creant així estructures rectangulars.

Més tard s'abandonen les coves i es construeixen cabanes. A partir del moment en què es donen concentracions d'hàbitat, podem parlar de *la cultura del poblat*, el que serà el futur *urbanisme*, entenent aquest com la planificació i ordenació de les ciutats dins el territori.

Amb el temps, les societats esdevenen cada vegada més complexes. Cada individu o grup d'individus adquireix una funció determinada dins el grup: el militar, l'agricultor, el religiós, el constructor... Aquestes funcions bàsiques obliguen a activitats diverses i, per tant, a construir edificis adaptats per desenvolupar cada una de les feines.

Per a la *funció defensiva* sorgeixen les *murades*, alts i gruixats murs de pedra que envolten el poblat, del qual sols es pot sortir pels portals. En altres ocasions, per protegir algunes cases de camp, es fortifica una part de l'edifici, el qual agafa l'aspecte i les característiques d'una **torre** (exemple, la torre d'en Quart). Aquestes construccions de pedra, en relació a les cases d'adob o material més feble (morter) han resistit millor el pas del temps i per açò encara en podem veure algunes restes.

Altres edificis es construeixen amb una clara *funció econòmica*, atenent a l'activitat que s'hi desenvolupa. És el cas dels *molins fariners* i de les *cases de lloc*, on a més d'habitatge s'hi afegeixen una sèrie de construccions annexes per a les feines agrícoles.

Dins les ciutats hi trobam els *habitatges* de la major part de la població, els quals han canviat naturalment d'estructura al llarg del temps, adaptant-se a les noves formes de vida de la població. Per açò, les antigues cases de Ciutadella, o **cases de trast**, eren cases de volta, amb una entrada molt gran, on fins i tot hi podia entrar una bístia. A Ciutadella podem observar també algunes **cases senyorials**, habitatges de la gent noble, construïdes a partir del segle XVII seguint la moda i l'estil arquitectònic de l'època.

Altres edificis de la ciutat es construeixen per atendre *una funció pública*, com és el cas dels Ajuntaments, les escoles, els hospitals, els teatres, etc. Alguns d'ells sorgeixen com a resposta a les necessitats espirituals de la població, amb una clara *funció religiosa*. En molts casos, aquesta funció va acompanyada d'una gran rellevància i poder social per part de l'Església. Així, al món cristià, des de les primeres basíliques fins als edificis actuals, es desenvolupen un seguit de models d'esglésies destinades a la reunió i a la celebració del culte.

La Catedral de Menorca, objecte d'aquesta guia, entraria dins aquesta darrera tipologia d'edificis religiosos.

Com diu Bruno Zevi: "L'arquitectura és l'aspecte visual de la història, és a dir, és la manera en què la història se'ns mostra."

El gòtic: elements formals

Els elements arquitectònics que caracteritzen el gòtic es van emprar per primera vegada al nord de França, a París, a mitjan segle XII.

Aquest corrent neix en un moment en què es donen una sèrie de canvis. Les ciutats entren en un període de creixement, s'estabilitzen i s'hi concentren el poder polític i religiós en acollir les Seus Episcopals.

El gòtic serà, idò, un art eminentment urbà, a diferència del romànic anterior, centrat a l'àmbit rural.

Neix amb un avanç tècnic important: es descobreix que l'ús dels arcs creuats permet elevar les cobertes, ampliar l'espai, i introduir obertures als murs, de manera que s'aconsegueix alçar edificis de pedra i vidre, fent-los alts i lluminosos.

El gòtic, tot i que neix a França, s'estén a tota l'àrea de la cultura catalana al llarg dels segles XIII i XIV, tant en edificis religiosos com civils i militars.

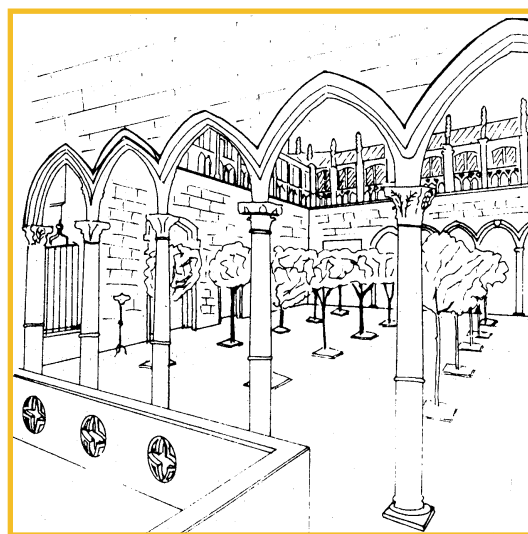

*Llotja de
Palma de Mallorca*

Les Drassanes. Barcelona

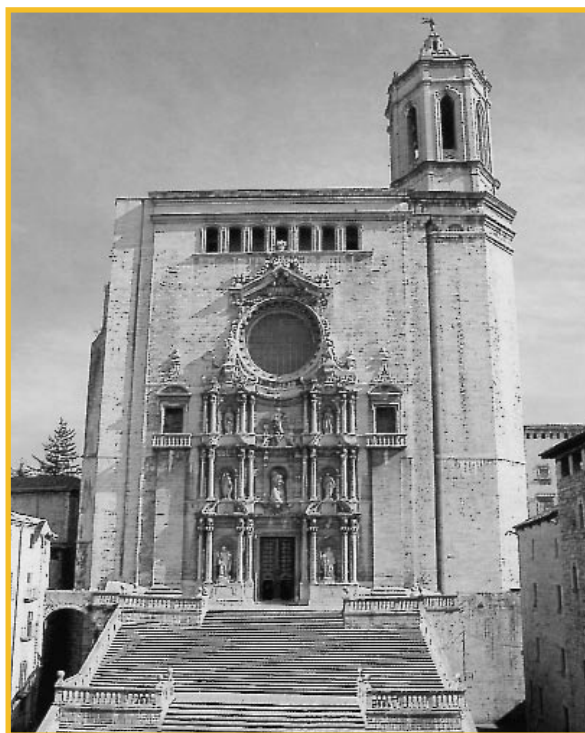

*Pati dels tarongers.
Palau de la Generalitat. Barcelona*

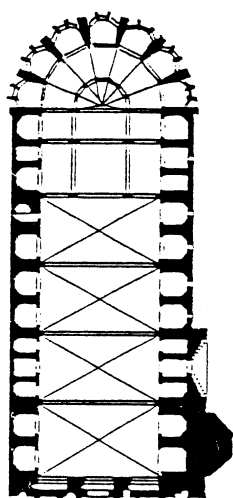
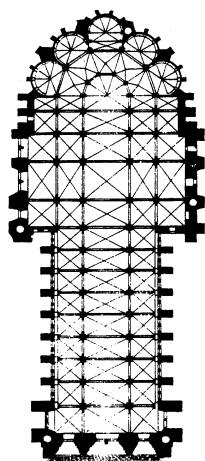
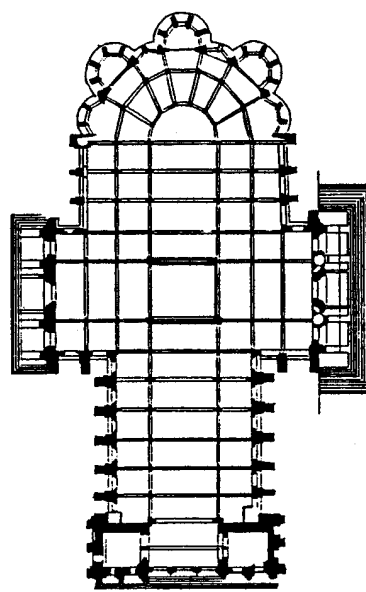
Tanmateix, l'art gòtic català reuneix unes característiques pròpies, diferents a la de l'estil gòtic francès. Així, aquest darrer, coincidint amb l'època d'esplendor de la cort de París, és més decoratiu i lluminós, tendeix al luxe, amb la profusió d'ornaments, i a la verticalitat, amb l'ús dels pinacles.

En canvi, la Seu de Menorca reuneix les característiques pròpies del gòtic català, impulsat per la ideologia austera de les primeres ordes mendicants. Així, predominen els espais plens, els contraforts adossats als murs, en lloc dels arcbotants, les parets nues, les cobertes més planes i la nau única en lloc d'estructures més complexes. En definitiva: és un estil més auster, massís, horitzontal i igualitari.

*La catedral de Lleó**Façana principal de la catedral de Girona*

Espai

Les esglésies gòtiques solen tenir planta de creu llatina (de braços desiguals), d'una o més *naus*, amb la central més ampla i de major alçada, i que acaba en l'*absis*. L'espai s'articula a base de trams iguals, cadascun dels quals correspon a una volta.

*Catedral de Girona**Catedral de Reims**Nôtre Dame de París*

En el cas de la nostra Catedral, que té una sola nau, s'han construït una sèrie de capelles laterals aprofitant l'espai que queda entre els contraforts, i que s'incorporen a la unitat interna de l'edifici. Per tant, es pot definir com un espai unitari: una nau sense cap element que rompi la visió, cap pilar ni columna que divideixi l'espai en naus.

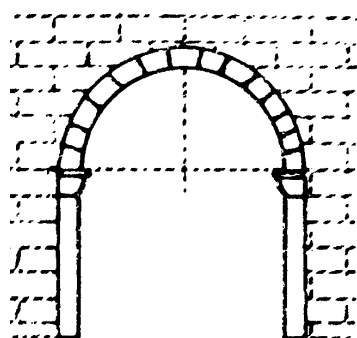
Al mateix temps, a l'interior, hi ha una divisió horitzontal en pisos, a vegades simplement remarcats per una motllura o en altres casos incorporant un passadís elevat.

Exteriorment, l'articulació del mur es basa en la successió rítmica dels elements estructurals: els arcbotants i contraforts configuren una mena d'esquelet de pedra que accentua el sentit de l'edifici com un tot orgànic. En alguns casos el sentit vertical queda marcat per les torres de la façana, sovint rematada amb *fletxes* o *agulles*.

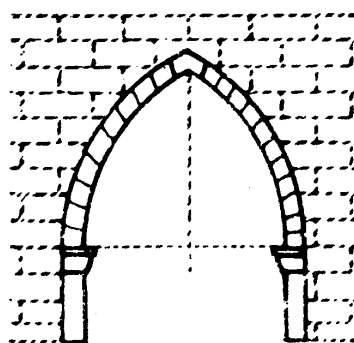
Elements constructius

L'element més característic del gòtic és l'arc apuntat. Els arcs de mig punt romànic no podien aconseguir salvar distàncies gaire amples i al mateix temps elevar la coberta. El fet d'aconseguir que dos segments d'arc es trobin en un punt (*clau de volta*) farà que la coberta es pugui elevar molt més.

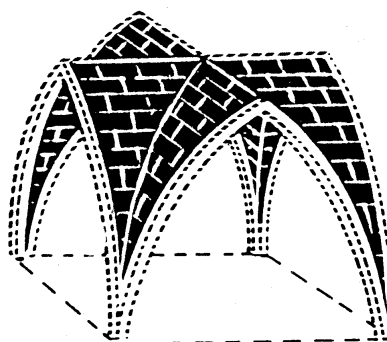
L'arc apuntat podrà variar l'angle essent més pla, més ample, amb més punxa... segons ho reclami l'estructura.

Arc demig punt

Arc apuntat o ogival

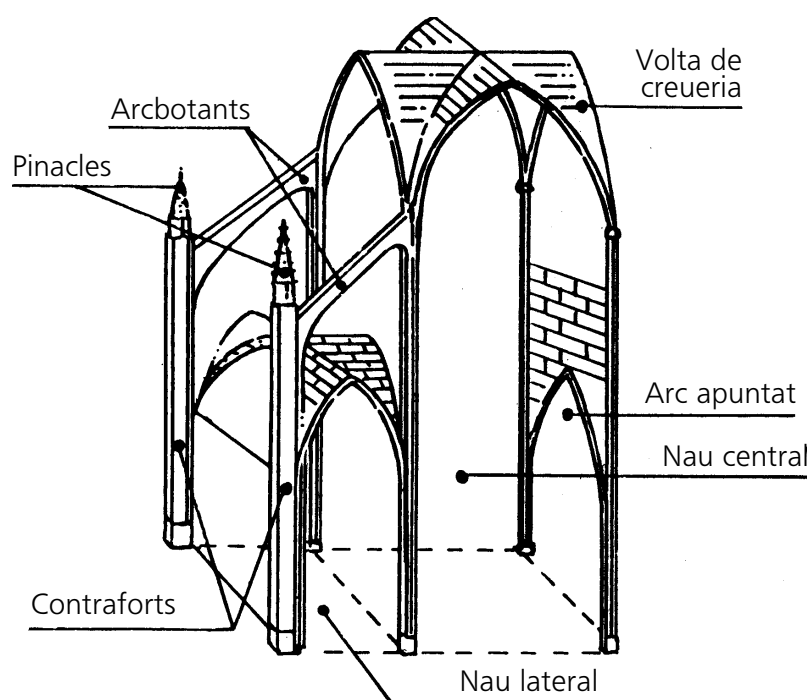

Volta de creueria

L'arc apuntat origina la volta de creueria. Aquesta estructura és formada per quatre pilars que reben els nervis que es creuen a la clau de volta. Aquests pilars basten per sostenir els arcs de volta, entre els quals els plements, o panys de pedra que es troben entre els nervis, es converteixen en simple farcit, perden la seva funció d'aguantar la coberta, i permeten obrir-hi vitralls.

En l'estructura de volta de creueria, els nervis reposen sobre els contraforts els quals estan adossats als pilars a fi d'aguantar les pressions que la volta fa cap a l'exterior. D'aquesta manera, en veure un contrafort sabem que en aquell mateix punt, internament, hi ha un pilar. Aquests contraforts estructuralment dibuixen la planta de cada tram de volta, els quals es van repetint de forma modular.

En edificis d'estructura més complexa, per aguantar la volta, són necessaris també els arcbotants, segments d'arc que sobrevolen la coberta de la nau lateral i ajuden a suportar la càrrega de la volta central. No és el cas de la catedral de Menorca, que només té una nau.

Les esglésies gòtiques tenien una torre-campanar integrada dins l'edifici, a diferència de l'art romànic anterior, en què el campanar solia estar separat de l'església. A la catedral de Menorca es va aprofitar l'antic minaret àrab sobre el qual es va acabar d'edificar la torre.

Un dels elements decoratius típics del gòtic són les gàrgoles amb la funció de treure a l'exterior l'aigua de pluja procedent de les cobertes. És l'únic element encara de record romànic pel que fa a la figuració que adopta, basada en el bestiari d'animals i éssers fantàstics.

Simbologia de la catedral

La catedral, en primer lloc, és un símbol religiós. Com a temple cristià, és un espai sagrat considerat com la casa de Déu a la terra. És un lloc on acudeixen els fidels a resar, a comunicar-se amb Déu, i on s'hi reuneixen per compartir una mateixa fe a través dels actes litúrgics.

La catedral és, també, la Seu del bisbe, des d'on predica la paraula de Déu als feels del poble menorquí. És per a tots ells el mestre i el pastor que els guia.

Per altra banda, la catedral de Ciutadella, com a edifici gòtic, reuneix unes característiques arquitectòniques que reflecteixen la idea d'espiritualitat de l'època. Així :

- La nau està orientada d'est a oest (de la sortida a la posta del sol) representant el principi i fi de totes les coses. L'absis, el lloc preferent, el més sagrat, està orientat a l'est i el final de l'edifici a l'oest.
- Tot l'edifici tendeix a una elevació estilitzada a través de l'arc apuntat. L'alçada convida a aixecar el cap, a elevar l'ànima a Déu.
- Aquesta sensació ingràvida s'incrementa amb la llum difusa i els jocs de colors dels finestrals. Aquesta mateixa llum és la manifestació de la presència divina, en contraposició al món terrestre de les ombres.
- Com una cosa viva, les campanes són la veu de l'església. Les campanes marquen la vida de la població, anuncien els moments de joia o de tristesa i conviden la gent a compartir-los.
- Mitjançant les imatges dels vitralls, el timpà, les arquivoltes i els retaules de les capelles es pretén explicar històries religioses a la gent, perquè, en aquella època, la majoria no sabia llegir ni escriure.

Però, a part d'aquesta simbologia religiosa, les catedrals gòtiques, situades en el lloc central de la ciutat, esdevingueren també centre de la vida social i cultural del poble. En elles s'hi convocaven reunions, es rallava en veu alta dels assumptes del poble, s'hi enterraven els nobles a les seves capelles... Les catedrals eren també un símbol del poder de l'Església i de la importància de la ciutat.

*La Catedral presideix el casc antic
en el cor de Ciutadella (Foto: Cisco Moll)*

Els inicis de la catedral. Marc històric

De la Menorca musulmana a la Menorca cristiana

La situació geogràfica de les Illes Balears, les ha convertides al llarg de la història en un territori visitat per diverses cultures i civilitzacions que cercaven dominar-les per aprofitar la seva posició estratègica per a ús comercial o militar.

L'any 903 l'Emirat de Còrdova ocupa de forma definitiva les Illes. Quan uns segles deprés, la Corona Catalano-aragonesa també inicia la seva expansió comercial per la Mediterrània, les dues potències desitjaren les nostres Illes com un punt estratègic per al seu creixement.

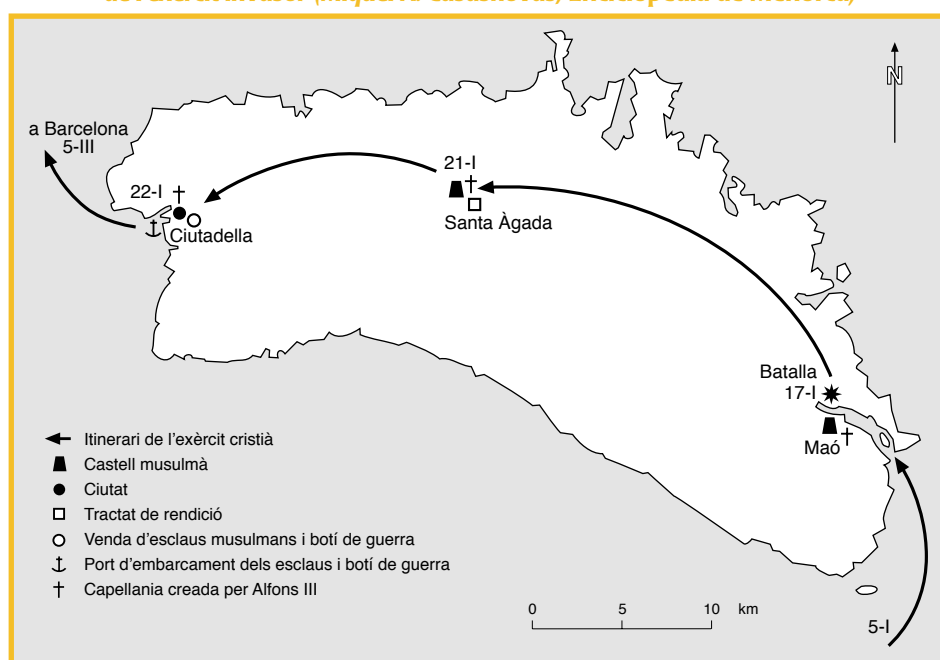
Els cristians, amb l'excusa de la Croada i de la pirateria que practicaven els musulmans, per tal de recuperar les terres i reinstaurar la religió cristiana organitzaran les expedicions de conquesta de Mallorca i Menorca.

L'any 1229 el rei Jaume I de Catalunya i Aragó conquesta Mallorca, en canvi Menorca serà tributària del rei català a partir de 1231, i per tant haurà de pagar uns impostos de vassallatge per garantir la pau i les bones relacions amb la Corona Catalano-aragonesa.

La conquesta de Menorca es realitza l'any 1287 durant el regnat d'Alfons II de Catalunya i III d'Aragó. Dia 17 de gener la flota catalana va desembarcar al port de Maó i es produí un combat. El resultat va ser la claudicació de la població sarraïna al castell de Santa Àgata. A partir d'aquest moment comença la història de la Menorca cristiana, ja que bona part de la població musulmana va ser aniquilada, esclavitzada i o venuda en esclavatge a altres ciutats.

El territori menorquí quedà despopulat, per açò s'inicià la repoblació amb gent cristiana i s'instaurà el govern reial. El rei, propietari del territori menorquí, repartí les terres entre els nous pobladors amb la condició que establissin la seva residència definitiva a l'illa.

Mapa de la conquesta de Menorca amb els moviments probables de l'exèrcit invasor (Miquel À. Casanovas, Enciclopèdia de Menorca)

La societat menorquina dels segles XIII al XV

En general, la societat cristiana en els segles XIII al XV es divideix en tres classes o estaments: el clergat, la noblesa i l'estat pla. Els estaments eren grups tancats amb unes normes rígides que feien molt difícil el pas d'un a l'altre.

A Menorca, en canvi, el Rei no va permetre que els nobles hi tinguessin cap senyoriu.

Els primers repobladors arribats a l'illa per la promesa de diversos incentius en forma de béns i privilegis procedien sobretot de Mallorca i Catalunya, especialment de l'Empordà, i van ser:

- els ordes religiosos (clarisses, franciscans...),
- els militars, els quals reberen terres per al cultiu (les "cavalleries"), i s'encarregaren de la defensa de l'illa,
- l'estat pla, integrat per pagesos, menestrals (artesans) i comerciants que seran la població més nombrosa, era format per individus lliures que tenien esclaus musulmans que els ajudaven a conrear la terra i aixecar les murades a Ciutadella i Maó.

Dins la societat urbana existia des d'abans de la conquesta un nucli de població jueva dedicat bàsicament al comerç, amb un estatut jurídic especial i unes tradicions i religió pròpies.

Paral·lelament a la repoblació es van ordenant les terres de Menorca mitjançant una sèrie de disposicions reials, fonamentalment la Carta de Franquesa i el Pariatge de Jaume II de Mallorca de 1301.

Aquesta ordenació de l'espai parteix dels assentaments previs existents. El Pariatge crea o confirma set parròquies que seran el fonament de l'ordenació territorial posterior. Si exceptuem Ciutadella i Maó, la resta de parròquies i capelles eren rurals i al llarg del temps, unes van reeixir i donar lloc a les actuals viles com Ferreries, Es Mercadal i Alaior; altres, en canvi, restarien relegades a parròquies rurals com Binixems i Sant Joan d'Artrutx; i d'altres desapareixerien.

El rector de Santa Maria de Ciutadella era a la vegada paborde de Menorca i exercia una certa jurisdicció sobre les altres parròquies de l'illa, sota la dependència, però, del bisbe de Mallorca.

Dins el segle XIV, a mesura que creixen les ciutats, la població urbana va guanyant importància i es consoliden les activitats econòmiques urbanes: comerç i manufactures (en especial les tèxtils).

Malgrat la importància que adquireixen les ciutats, no hem d'oblidar que l'activitat agrària regirà durant molt de temps les accions humanes i religioses.

Història de la catedral de Menorca

La catedral de Menorca no ha estat sempre tal com la veim ara, sinó que, com la majoria d'edificis, ha sofert una sèrie de canvis i modificacions al llarg del temps.

Vet aquí una breu història d'aquestes transformacions.

L'any 1287, quan Alfons III d'Aragó i II de Catalunya conquerí Menorca, l'edifici de la mesquita major musulmana fou purificat i habilitat com a temple cristià a l'espera de la construcció d'una església més d'acord amb les necessitats de la litúrgia cristiana.

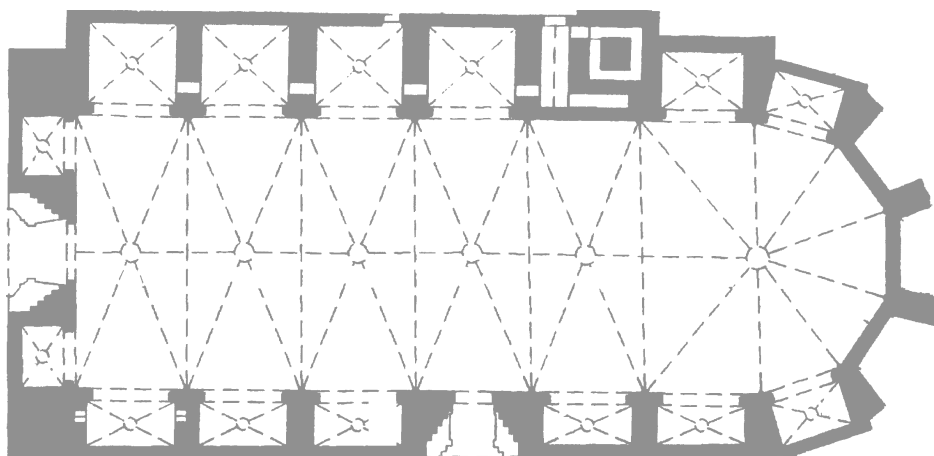
L'església de Santa Maria de Ciutadella, avui Catedral de Menorca, s'edificà al llarg del segle XIV. Per pagar les despeses de la construcció es va recórrer a l'almoïna i es van haver d'expropiar cases dels voltants per poder ampliar l'església.

Les obres es devien començar segurament per l'absis, com es feia habitualment a les esglésies gòtiques. Així ja s'utilitzava la Capella Major mentre es construïen, l'un darrera l'altre, els trams de volta.

Els mestres d'obra que van participar en la seva construcció possiblement van aprendre l'ofici d'altres mestres de terres catalanes. És de destacar el gran parell entre l'església de Santa Maria de Ciutadella (la Catedral) i l'església de Sant Francesc de Palma.

L'església de Santa Maria és molt espaiosa i de grans proporcions: 44 metres de llargària, 14 metres i mig d'amplària i 22 metres d'altària.

Segueix el model català de nau única dividida en cinc trams, absis poligonal, i volta de creueria ogival.

L'església de Santa Maria al segle XV

Originàriament va tenir tres portes d'accés: el Portal Major, la porta del Sud o de la Llum i la de les Campanes o de les Esquelles, al costat de la torre. En el seu interior hi havia una doble sèrie de capelles laterals –més fondes les del costat nord–, un absis poligonal de parets llises i una doble filera de finestrals (projectats, però possiblement no tots oberts), situats per sobre de les capelles i en la part alta d'aquestes.

Santa Maria mai no va tenir claustre perquè va ser concebuda com a parròquia, no com a catedral.

Tanmateix, el 1301, amb la promulgació del Pariatge, el rei Jaume II de Mallorca confereix a l'església de Santa Maria la categoria d'església primada, i el seu rector, el paborbe, va exercir la jurisdicció sobre totes les parròquies de l'illa, tot i que restava sotmès a l'autoritat del bisbe de Mallorca.

El Pariatge també assignava al paborde el lloc de Binimai, en el terme de Ciutadella, i unes cases properes al campanar de la parròquia per al seu habitatge.

Però en aquell primer moment, la parròquia de Santa Maria no era únicament l'església principal de Menorca, sinó també la seu de la Universitat de l'illa, on els jurats hi celebraven les seves reunions fins que van poder disposar de seu pròpia.

Durant el segle XV no es van fer obres importants a l'església. Únicament podria ser d'aquest segle (o de molt a final del XIV) la construcció de les capelles absidials de Sant Miquel i Sant Gabriel.

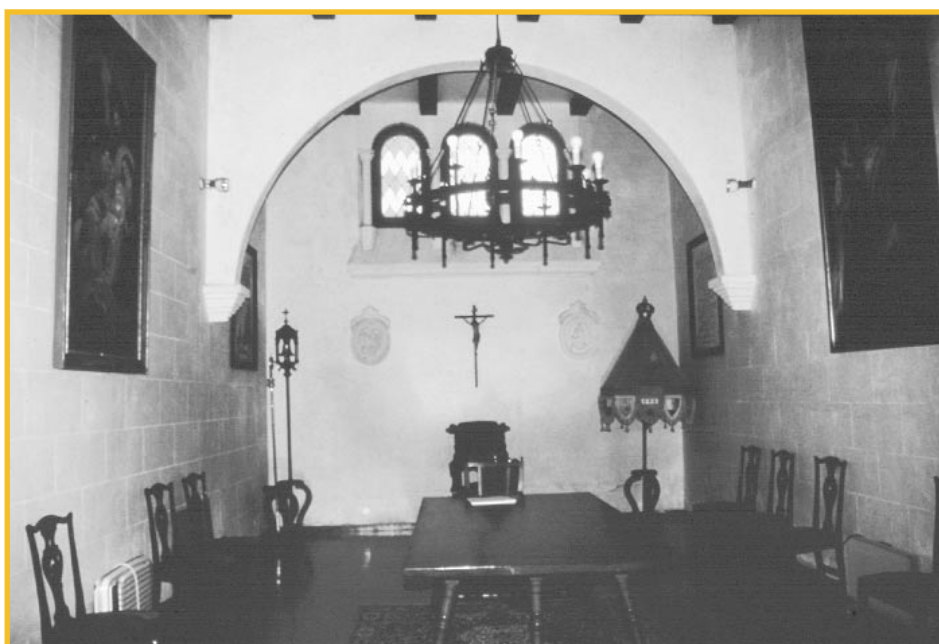
Tot i que en aquest segle la Universitat de Menorca ja tenia seu pròpia, a l'església de Santa Maria continuaven celebrant-se actes polítics importants com l'elecció dels jurats, que es feia en el transcurs d'un acte solemne la vigília de Nadal.

Durant l'atac turc de 1558, l'església major va ser incendiada, es va cremar tot el mobiliari, documents, llibres... i l'estructura de l'edifici va resultar greument afectada. La solidesa de la seva fàbrica la va salvar possiblement d'una destrucció total.

El mateix any, i amb presses per obrir novament l'església al culte, es van iniciar les obres de reconstrucció. Aquestes no van ser gens fàcils, a causa del mal estat en què quedà el temple. Es van fer les reparacions imprescindibles i es va emblanquinar tota l'església, però no es van reposar els vitralls destruïts, sinó que els van tapiar a l'espera de temps millors.

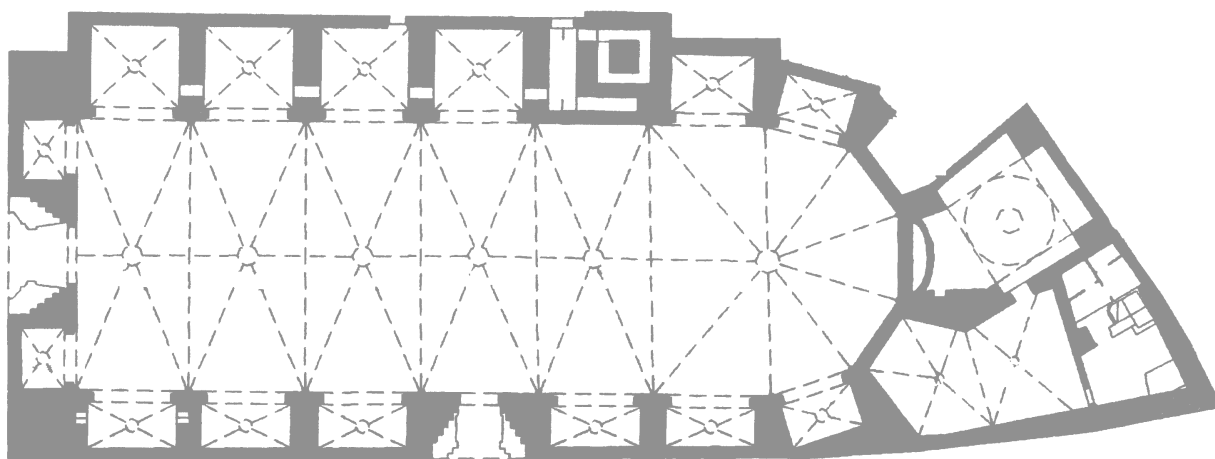
La restauració interior es va completar el 1595.

Malgrat els esforços del paborde Martí i de la Universitat de Menorca, no es va aconseguir durant el segle XVI ni durant el XVII que Menorca tingués la seva pròpia diòcesi. S'haurà d'esperar més anys perquè aquests desitjos d'autonomia es facin realitat.

*La capella renaixentista
del Santíssim
(Foto: Cisco Moll)*

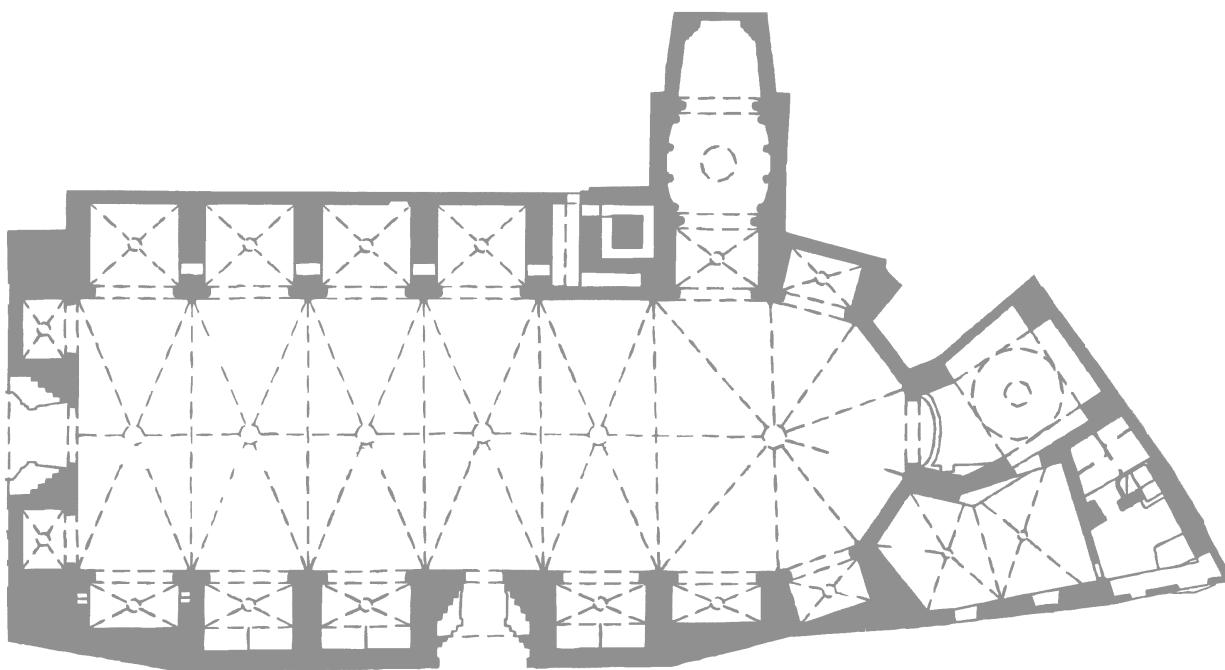
A final del segle XVI es va construir la capella renaixentista del Santíssim (actual sagristia dels canonges), ocupant uns solars que quedaven disponibles en la part de l'absis. Possiblement, en aquella època, l'edifici tendria construccions adossades a les seves parets, des del campanar fins a l'absis per la part nord.

L'església de Santa Maria a començament del segle XVII

A començament del segle XVII es construí en el "trast des Pou" una sagristia que uneix la casa del paborde amb l'absis.

El 1626 una nova desgràcia afectà el temple: a causa de defectes en les obres de reparació realitzades, va caure un tros de la volta. Es decidí reforçar els contraforts del costat sud

L'església de Santa Maria a partir de l'any 1670

La capella barroca de les ànimes (Foto: Cisco Moll)

amb un tercer cos i ampliar les capelles laterals. D'aquesta manera, tota la façana va canviar, adquirint aquest aspecte panxut que presenta a l'actualitat.

L'any 1670 es construí la capella de les Ànimes, primer exemple d'arquitectura barroca de Menorca, obra del mestre Amorós. Aquesta capella es va fer ampliant la primitiva Capella de la Trinitat.

Durant el segle XVIII no es van fer obres importants a l'església de Santa Maria. Així i tot, a final de 1782 es va construir un nou cos d'obra entre els dos contraforts que delimiten la porta sud per instal·lar-hi el rellotge públic que anteriorment havia estat en la torre del campanar.

El govern britànic va tornar a gestionar, sense èxit, el nomenament d'un bisbat independent a Menorca, cosa que es va fer finalment realitat després de la conquesta espanyola.

Així, en 1795, la parròquia de Santa Maria fou nomenada Catedral de Menorca i es projectà un programa de reformes per adaptar el temple parroquial a la nova funció catedralícia.

S'instal·là un nou orgue i el primer bisbe, el ciutadellenc Antoni Vila, va fer construir el cadiram del cor, situat en el centre de l'església i que es va conservar fins a 1936.

Durant el pontificat del segon bisbe, Pedro Antonio Juano, es van fer molts de canvis i reformes a la Catedral. Es va obrir un nou carrer (l'actual carrer del Bisbe) i es va tancar el carreró de la Pabordia, que transcorria devora la pared nord de la Catedral i desembocava al carrer de Sant Sebastià. Amb aquesta reforma, va desaparèixer la porta de les Campanes i, amb els terrenys adquirits, més tard es va construir el palau episcopal i es va ampliar l'església amb noves capelles (dels Dolors i del Santíssim).

El bisbe Juano va introduir el neoclassicisme a la catedral de Menorca amb dues intervencions importants:

- la construcció el 1807 de la façana neoclàssica que va tancar el portal Major d'estil gòtic
- l'edificació de la capella dels Dolors, del mateix estil.

Després de la Desamortització de Mendizábal, la diòcesi menorquina va estar a punt de ser suprimida. Però finalment, després d'intenses gestions a Madrid, el projecte no es va dur a terme i s'acordà mantenir independent el bisbat de Menorca amb seu a Ciutadella.

El 1865 es va posar una balustrada exterior, al voltant de l'edifici per sobre de les capelles, i s'obriren els dos finestrals corresponents a les capelles del costat de la porta Major.

El 1889 s'inicià la construcció de l'actual capella del Santíssim (a continuació de la dels Dolors), per iniciativa del bisbe Mercader.

A final de juliol de 1936, poc després del començament de la Guerra Civil, la Catedral va patir la violència de l'anticlericalisme, es destruïren retaules, imatges, la trona, l'orgue, les campanes... que, juntament amb altres objectes de culte i arxiu, van ser cremats el 27 del mateix mes. L'església va servir de magatzem durant els tres anys que va durar la guerra.

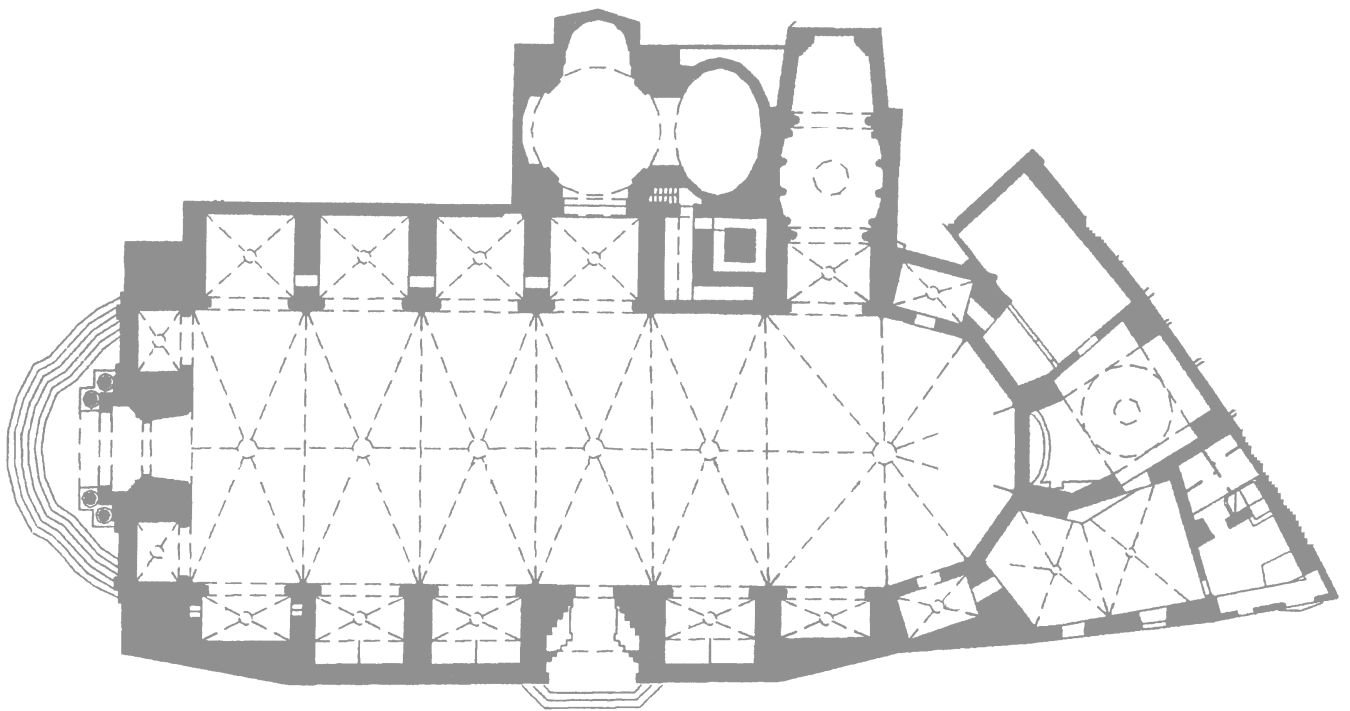
El 1936 fou nomenat bisbe de Menorca Bartomeu Pascual Marroig, el qual havia viscut la reforma de la Seu de Mallorca; mentre no va poder prendre possessió del seu càrrec, durant els anys de la Guerra, va estudiar detalladament la reforma que volia per a la catedral de Menorca perquè aquesta esdevingués realment una església oberta a la gent.

L'any 1939 es va començar la restauració i l'església es va obrir de nou al culte el 1941. Les principals reformes foren les següents:

- es va llevar el Cor del centre de l'església i es va traslladar al presbiteri
- es va aprofitar l'arc d'entrada a la primitiva capella del Santíssim (al fons de l'absis) per ubicar-hi la seu del bisbe
- es van obrir els finestrals de l'absis sobre les capelles absidials i també la part superior d'aquestes capelles, convertint-les així en tribunes o balconets
- es va modificar el portal lateral (porta del Rellotge): es desmuntà la portalada per avançar-la cap a la plaça, es van netejar els antics capitells i s'afegí el timpà esculpit per Jaume Bagur Arnau
- es va recuperar bona part del cadiratge del Cor del bisbe Vila i es va col·locar sobre el presbiteri
- es va aixecar un gran baldaquí i es van decorar les tres parets centrals de l'absis amb un senzill retaul·le gòtic i dos quadres (antigues portes de l'orgue del segle XVII) que amaguen dos finestrals gòtics que no es van arribar a obrir mai.

El cadiratge del Cor amb la seu del bisbe al mig (Foto: Cisco Moll)

Planta actual de la catedral de Menorca

El 1953, quan la Catedral va rebre el títol de Basílica Menor, es va canviar el cadiratge del cor per l'actual. Poc després s'adaptà l'antiga capella de Sant Josep per a tribuna de la capella de música i es col·locà una gelosia per amagar els altaveus de l'orgue electrònic.

En aquests darrers anys s'ha duit a terme una important obra de restauració i consolidació, part d'un programa de rehabilitació (projecte dels arquitectes Agustí Petschen i Jordi Pons) que continua encara:

- s'han obert finestrals cegats i se n'han restaurat d'altres
- s'han restaurat la major part de les capelles
- s'ha instal·lat un orgue nou
- s'han substituït algunes gàrgoles antigues molt malmeses, per altres de nova creació, obra de Laetitia Lara
- s'ha eliminat la part superior de l'ampliació dels contraforts feta l'any 1626, per recuperar la fesomia original
- s'elimina la balustrada exterior que recorria les terrasses del primer pis, per damunt de les capelles
- es reforma l'àtic del rellotge
- s'enderroca una casa adossada a la cara nord, amb la qual cosa es recuperen alguns finestrals.

La Catedral és un edifici que ha sobreviscut en el temps. Les modificacions sofertes fins ara han configurat la seva fesomia actual.

En el futur, probablement s'haurà d'adaptar a unes noves necessitats. Però, malgrat els canvis que es produeixin, no hem d'oblidar que tenir cura del nostre patrimoni és servir la nostra història.

Una de les gàrgoles de nova creació, obra de Laetitia Lara (Foto: Cisco Moll)

Cronologia de la catedral de Menorca

1287 — Es purifica la mesquita àrab i s'habilita com a temple cristià
1300 —

Segle XIV. Es comença a edificar la parròquia de Santa Maria

(Fotos: Cisco Moll)

1400 —

1500 —

1558. Assalt dels turcs: s'incendia l'església i la seva estructura resulta greument afectada

Final de segle XVI. Es construeix la capella renaixentista del Santíssim, actual sagristia dels Canonges

1600 —

Principi del segle XVII. Construcció d'una sagristia en el trast del Pou, i queda, així, tot l'absis envoltat d'edificacions

1626. Cau un tros de volta. Es reforcen els contraforts del costat sud i s'amplien les capelles laterals

1700 —

1670. Es construeix la capella barroca de les Ànimes

1800 —

1782. Es construeix l'àtic del rellotge i se l'hi instal·la

1795. La parròquia de Santa Maria s'erigeix Catedral de Menorca

1807. Reformes del bisbe Juano: nova façana neoclàssica al portal Major, edificació de la capella dels Dolors

1900 —

1889. Construcció de l'actual capella del Santíssim, a continuació de la dels Dolors

1936. Greus destrosses per mor de la Guerra Civil

1939. Comencen les restauracions del bisbe Pascual: nova ubicació del cor, nou cadiratge i baldaquí, modificacions a la porta de la Llum...

2000 —

Darreres reformes: obertura i reforma de finestrals, nou orgue, eliminació de la balustrada i la part superior dels contraforts, gàrgoles...

Glossari

Absis. Construcció semicircular o poligonal amb coberta de volta adossada a la nau o naus d'una església.

Adossar. Recolzar per la part exterior un element (de construcció) en un altre.

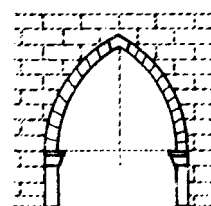
Altar. Monument en forma de taula elevat damunt el terra, de pedra, fusta o metall, consagrat, que conté relíquies de sants i damunt el qual el sacerdot celebra l'eucaristia.

Ànima. Part essencial d'una cosa, allò que li dóna vida, vigor i força. Principi vital dels éssers vivents, principalment de l'home. En religió, l'ànima considerada com a entitat separada del cos després de la mort.

Arc. Construcció de línia corba que cobreix l'espai entre dos murs i pilars.

Arcbotant. Segment d'arc que sobrevola la coberta de la nau lateral i transmet la càrrega lateral de la volta central al contrafort.

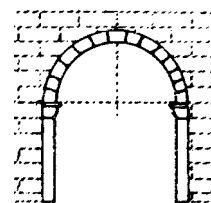
Arc apuntat. Arc format per dos segments d'arc que es tallen formant angle. És característic de l'estil gòtic.

Arc apuntat

Arc de mig punt. Arc que presenta una forma semicircular.

Arc de triomf. Arc que separa la nau d'una església de la seva capella quan aquesta forma un cos diferenciats; situat a l'entrada del presbiteri, marca la separació entre la zona reservada al culte i l'espai per als fidels.

Arc de mig punt

Arc ogival. Vegeu arc apuntat.

Arcàngel. Àngel que, a més d'esperit celestial, missatger de Déu i superior als homes, té encomanada alguna missió concreta molt especial.

Aresta. Línia d'intersecció entre les superfícies corbes que formen una volta, o entre les de dues voltes diferents.

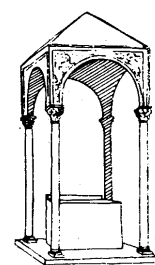
Arquivolta. Cadascun dels arcs d'una portada romànica o gòtica, format per un conjunt de motllures que s'ordenen de forma escalonada, de manera que de fora cap a dins van reduint progressivament l'obertura. És una solució magnífica del problema estètic que planteja el fet d'obrir una porta o finestra en un mur molt gruixut.

Balustre. Columneta tornejada o motllura que serveix per construir baranes de balcons, escales, terrats, etc.

Baldaquí. Construcció a manera de dosser sostingut per columnes, que serveix per albergar un altar.

Barroc, el. Estil que es desenvolupà a Europa des de la fi del segle XVI fins al començament del segle XVIII. Es caracteritza per l'abundància d'elements arquitectònics i ornamentals i per les seves formes dinàmiques i apassionades.

Base o basament. Part inferior d'algun element arquitectònic sobre la qual descansa aquest. Especialment part inferior d'una columna, pilar, mur, torre... diferent a la resta de la construcció per la forma, l'ornamentació, etc.

Baldaquí

Basílica. Església antiga edificada a l'estil de la basílica romana, que era composta per una gran sala rectangular dividida en naus per files de columnes. L'absis és situat a l'extrem de la nau central, on hi ha l'altar. També pot rebre aquesta denominació una església notable per la seva antiguitat i que gaudeix de certs privilegis.

Bisbe. Clergue que ha rebut l'ordenació episcopal com a cap d'una diòcesi.

Cadiratge. Conjunt de cadires integrades en el cor de les esglésies o de les sales de reunions.

Calat. Motiu decoratiu on el dibuix s'aconsegueix buidant la pedra o fusta amb què es fabrica.

Canonge. Títol que tenen certs capellans que estan al servei del bisbe i del culte de la catedral.

Capella. Part d'una església amb altar i advocació particular.

Capella absidial. Capella adossada a l'absis.

Capitell. Element arquitectònic que corona, generalment, la part superior d'una columna; el tipus de capitell dóna nom a l'ordre arquitectònic.

Capítol catedralici. Corporació formada pels canonges, com a consell del bisbe, a les catedrals.

Catedral. Església principal o mare d'una diòcesi, on radiquen la seu del bisbe i el capítol catedralici. També s'anomena Seu.

Càtedra. Seient amb espatller o dosser, ocupat pel bisbe al presbiteri.

Clau de volta. Peça central que clou un arc o una volta per mantenir l'equilibri de les altres pedres.

Coberta. Part exterior de la construcció que cobreix un edifici tot formant els terrats o les teulades.

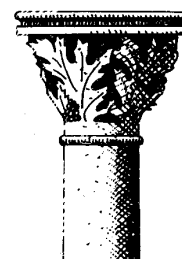
Columna. Element arquitectònic de secció circular, que serveix de suport a les parts superiors d'un edifici. Pot servir també d'element purament ornamental. Una columna està composta de tres elements: base, fust i capitell.

Comunió. Darrera part de la missa, en la qual té lloc la participació dels fidels en el sagrament de l'eucaristia.

Confessionari. Estructura de fusta on seu el confessor durant la realització del sagrament de la penitència, a través del qual el fidel es penedeix dels pecats comesos i aquests li són perdonats.

Contrafort. Construcció exterior, adossada al mur de l'església, que té la funció de reforçar-lo en els punts on suporta més pressió.

Cor d'una església. Part d'una església, generalment situada en un pla més elevat que la resta de les naus, on es disposen el cantors. Recinte tancat al mig de l'església o als voltants del presbiteri, dotat d'un gran cadiram, on es canta l'ofici diví.

Capitell

Creuer. En una planta de creu llatina, correspon a la part que travessa perpendicularment la nau central, separant-la generalment de l'absis.

Cripta. Capella subterrània, generalment davall del presbiteri de les esglésies, que acull la tomba o relíquies d'un sant.

Cúpula. Sistema de coberta format per una volta poligonal o semiesfèrica que arrenca d'un anell. La cúpula més divulgada és l'esfèrica o de mitja taronja, generada per un arc de mig punt.

Dosser. Sostre ornamental que serveix per albergar alguna imatge o altre objecte o persona sagrada.

Entaulament. Part superior d'una construcció que ajuda a sostenir una coberta. Els seus elements, en un edifici clàssic, són l'arquitrau, el fris i la cornisa.

Esquella. És sinònim de campana. Per aquesta raó es digué porta de les esquelles aquella que estava al costat de la torre de campanes.

Episcopal. Adjectiu relatiu al bisbe.

Epístola. Cada una de les vint-i-una cartes atribuïdes a diversos apòstols que formen part del Nou Testament. A la catedral s'anomenaven capelles de l'Epístola les capelles del costat sud.

Evangelí. Cadascun dels quatre primers llibres del Nou Testament on és contingut el missatge cristià. Durant la missa se'n llegeix un fragment dalt del presbiteri, a mà esquerra, mirat des de la porta Principal. A la Catedral s'anomenen capelles de l'Evangelí les capelles del costat nord.

Fàbrica. Qualsevol construcció de pedra.

Façana. Cadascuna de les parets exteriors d'un edifici, en particular les que donen a la via pública o presenten portals d'accés a l'interior.

Finestral. Finestra d'obertura molt gran.

Figuratiu, figuració. Dit de l'art que s'expressa a través de la representació de realitats externes concretes, amb una forma fàcil de definir i d'identificar.

Fust. Part cilíndrica d'una columna entre la base i el capitell.

Gablet. Element decoratiu de l'art gòtic que va col·locat a l'acabament d'una façana, d'una finestra, d'una porta... caracteritzat per les seves formes ondulades.

Gàrgola. Canal de pedra de certa volada, tallada en forma de figura fantàstica, que recull l'aigua de la teulada i li serveix de desguàs.

Geomètrica, ornamentació. Sistema de representació basat en formes geomètriques bàsiques (quadrat, rectangle, triangle, cercle...).

Gòtic. Art desenvolupat entre el romànic i el renaixentista. Nascut a França al segle XII, fou difós el segle XIII per l'Europa cristiana. Es caracteritza principalment per l'arc ogival, la volta de creueria i els grans finestrals amb vidres de colors.

Fust

Gremi. Corporació professional formada per artesans d'un mateix ofici. Cada gremi tenia un sant com a patró.

Grisalla. Pintura mural o sobre vidre, feta en blanc i negre per simular relleus a les cares i vestits de les figures.

Llanterna. Claraboia de planta poligonal o cilíndrica, amb finestres al voltant, que corona el cim de la cúpula a la qual dóna llum.

Mainell. Element arquitectònic a manera de columneta que divideix de dalt a baix el buit d'un finestral.

Marès. Pedra calcària de bon treballar, abundant a les Balears.

Mènsula. Element arquitectònic que sobresurt del pla d'una paret i serveix per a sostenir alguna cosa.

Mesquita. Santuari o lloc destinat a l'oració entre els musulmans.

Minaret. Torre adossada a la mesquita musulmana des de la qual es crida els fidels a l'oració.

Mortor. Material aglomerat fet amb una mescla de calç, ciment, arena i aigua que pren o s'endureix en un cert temps.

Motllura. Element decoratiu en relleu i amb perfil uniforme.

Nau. Espai interior d'una església o tram d'aquest espai delimitat per murs, arcades o fileres de columnes.

Neoclàssic o **Neoclassicisme.** Moviment estètic originat pel cansament davant les formes sobrecarregades del barroc final o l'esgotament de la seva capacitat creadora a mitjan segle XVIII. Es caracteritza per inspirar-se en les formes més senzilles de l'art clàssic grecoromà.

Nervis. Arcs que es creuen el uns amb els altres per formar la volta de creueria.

Ornamentació. Allò que s'afegeix a un element per embellir-lo o decorar-lo.

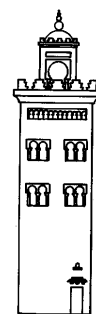
Ovalat. Forma geomètrica curvilínia tancada, en forma d'ou.

Paborde. Títol eclesiàstic donat a un canonge o al monjo que regia una pabordia, el qual s'encarregava d'administrar-la i gestionar-la. Les parròquies de Menorca van ser regides per un paborde, depenent del bisbe de Mallorca, fins que l'illa comptà amb diòcesi pròpia.

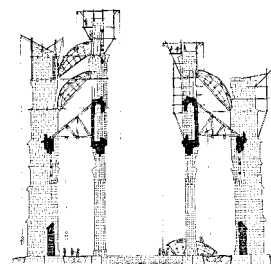
Peus de l'edifici. Zona de sortida d'una església oposada a l'altar major.

Pica baptismal. Peça còncava de pedra on s'administra el sagrament del baptisme.

Pilar. Nom genèric de qualsevol element de suport, de secció poligonal i generalment aïllat, que fa les funcions de columna.

Minaret

Pilars

Pilastra. Element arquitectònic sustentant semblant a la columna; com el pilar pot ser de secció quadrada o rectangular i, en aquest cas, es troba adossada al mur, del qual en forma part.

Planta. Esquema que representa, vist des de dalt, el dibuix d'una construcció sobre el terra.

Policromat. Que conté diferents colors.

Portal. Porta principal d'un edifici, especialment si és més gran que les altres.

Presbiteri. Part de l'església situada al fons de la nau central, més elevada que la resta, on es disposa l'altar major.

Prevere. Sacerdot, clergue, capellà.

Relíquia. Allò que resta del cos d'un sant, dels instruments del seu martiri, del seu vestit, etc., i que hom venera. Són peces que es conserven en reliquiàries.

Relleu. Formes treballades damunt una superfície plana que sobresurten del pla.

Retaule. Conjunt d'imatges pintades o esculpides, disposades de manera ordenada i fixa, darrera un altar i de cara al poble, generalment al fons de les capelles, amb representacions d'escenes bíbliques i vides de sants.

Retícula. Dibuix que forma una xarxa de formes geomètriques.

Revenir. Fer-se fort i prou sòlid un material constructiu per consolidar l'edificació.

Rosetó o rosassa. Finestral circular de grans dimensions que se sol situar sobre les portades de les esglésies, o a la capçalera, adornat amb calats de pedra i amb vidrieres de colors.

Sagrari. Lloc on es posa i guarda el Santíssim, l'Eucaristia.

Santuari. Capella, església. Lloc de caràcter sagrat.

Seu. Càtedra o tron d'un bisbe; també l'església catedral.

Tambor. Mur cilíndric que serveix de base a una cúpula, on se sol obrir una enfilada de finestres per il·luminar-la.

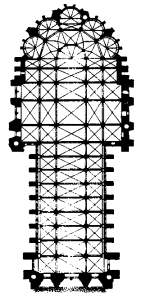
Temple. Edifici dedicat al culte d'una divinitat. Església.

Timpà. Espai triangular o semicircular, delimitat per la primera arquivolta i la llinda de la portalada.

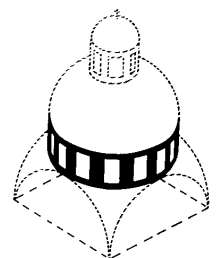
Traceria. Ornamentació arquitectònica formada per figures geomètriques tallades a la pedra, que apareix als finestrals i rosasses gòtics.

Tram de volta. Cadascuna de les parts en què es divideix una nau, corresponent a cada volta.

Trona. Accessori arquitectònic de les esglésies destinat a la predicació, consistent en una mena de balcó, proveït a vegades d'un faristol i un tornaveu, col·locat a certa altura per damunt dels fidels i accessible per una escala.

Planta

Tambor

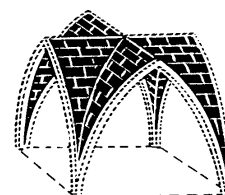
Vitrall. Vidriera de colors d'alguns finestrals, lluerns o altres obertures d'un edifici, pintada o amb les peces ensamblades amb plom sobre un bastidor metàl·lic.

Volta. Construcció de forma arquejada que cobreix un espai entre parets o pilars, forma un sostre i revesteix diferents formes derivades totes elles de la cilíndrica o esfèrica.

Volta d'aresta. Tipus de volta originada sobre una planta quadrada o rectangular per dues voltes de canó (originades per arcs de mig punt) entrecreuades. Les quatre línies de contacte, arestes, es mostren llises, sense nervis.

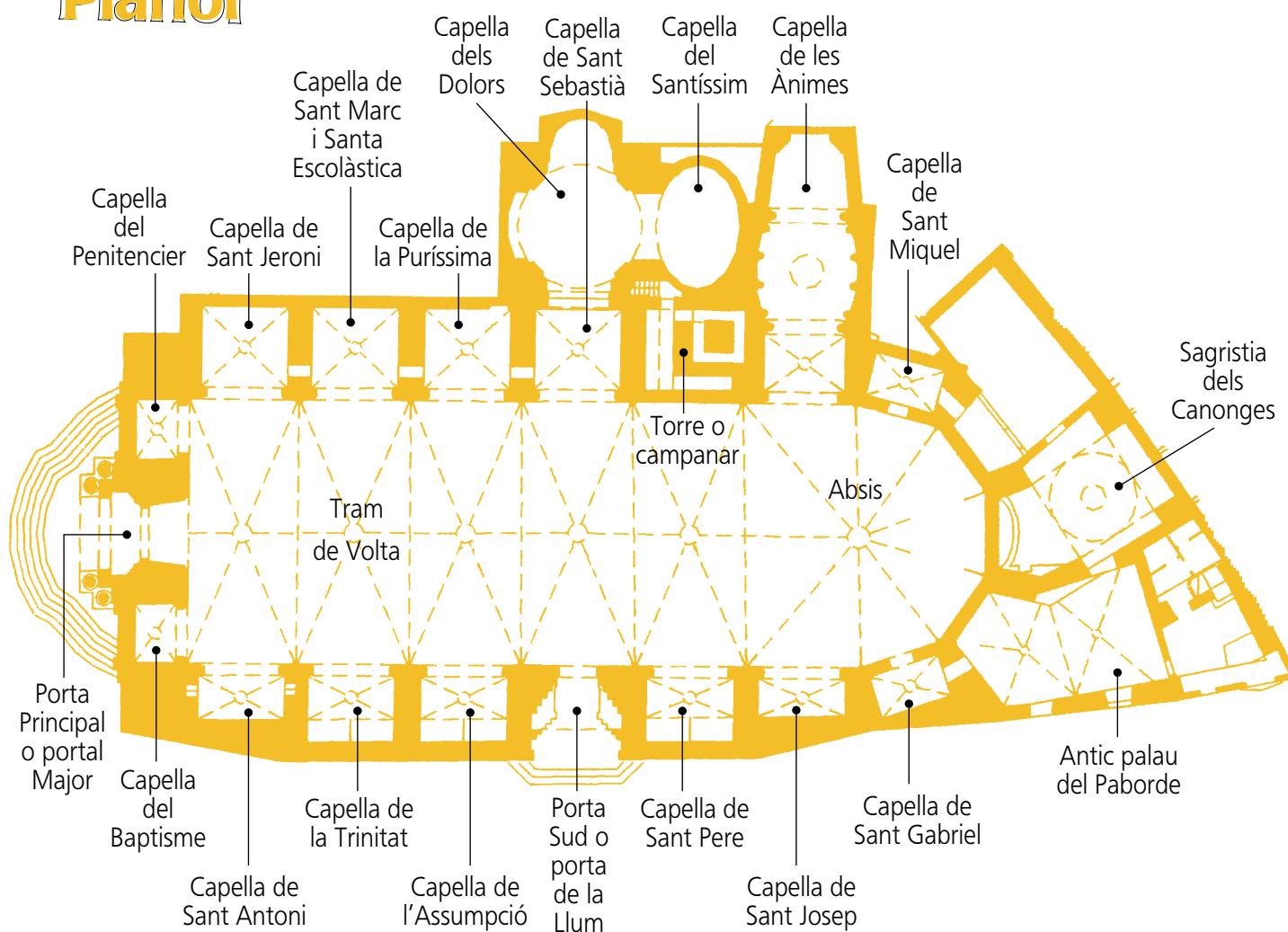
Volta de canó. Tipus de volta formada per un arc de mig punt corregut sobre dues parets.

Volta de creueria. Tipus de volta formada per l'encreuament de dos arcs diagonals i dos nervis secundaris, el resultat són vuit seccions de volta, amb les arestes recobertes per nervis.

Volta de creueria

Plànol

Lectures

Guia de Menorca

Josep Pla

(....) Sobre la mesquita, el rei Alfons bastí la primera catedral gòtica, enllestida abans del 1362, que en mala hora fou desvirtuada externament per la fredor neoclàssica, gràcies a la munificència del bisbe Juano (1797). Aquí el rei hi bastí el seu palau, que fou residència, durant tants segles, dels lloc-tinents, i sobre els vells murs del qual s'aixeca, al Born, l'Ajuntament. A l'escalf de la representació reial Ciutadella tingué l'inevitable volum eclesiàstic i monacal, com podem veure pel palau del Seminari Conciliar i els ex-convents de Sant Francesc i de Sant Agustí. I la noblesa hi construï els seus palaus, d'un to que ha persistit al llarg dels anys.

El centre de la ciutat antiga és la denominada plaça Vella, que és una mica angosta, però que posseeix un moviment i un caràcter excepcionals. Flanquejada per porxos d'arquitectura baixa amb pilars gruixuts, hi aflueix un estret carreró amb les seves voltes d'arcs apuntats d'un fi goticisme –segurament allò que la ciutat té de més antic del que encara es manté en peu. La plaça del Born és el nucli monumental de la ciutat. Al centre, s'hi aixeca l'obelisc erigit a mitjan segle passat en memòria dels herois que defensaren la ciutat el 9 de juliol de 1558 contra la terrible agressió del corsari Mustafà. Li donen magnificència els palaus de Martorell i de Torre-Saura, amb llurs elegants galeries de tres arcs, i la casa de Vigo, amb els seus set balcons en fila sobre fons vermell. Davant aquests edificis s'aixeca l'Ajuntament, erigit damunt els vells murs de l'antiga residència reial. El conjunt és magnífic.

El turista, des de diversos llocs de la ciutat, podrà visitar la catedral, que és l'antiga fàbrica gòtica desvirtuada. La porta principal desaparegué sota la portalada glacial del nou ordre. La del sud albergà, com a testimoni de la seva antiguitat, a part d'una làpida que data de 1362, uns filigranats capitells, amb els escuts del comte-rei i de la ciutat. Envoltat el flanc del temple, part damunt, una balustrada interrompuda per un àtic modern, per damunt del qual es distingeixen els robustos pilars primitius, amb les seves realistes gàrgoles i els seus aguts coronaments.

És molt agradable de donar un tomb per aquesta vella Ciutadella senyorívola, de carrers sense pujada, molts empedrats. A Ciutadella –a diferència de Maó, com en tantes altres coses– no hi ha pujades. Les úniques són les d'accés des del port; Ciutadella està aixecada damunt un pla. En aquesta Ciutadella vella es troben els palaus de la noblesa menorquina: els dels marquesos d'Albranca, de Salort, de Squella, de Sintas, d'Olives, de Saura. Aquest darrer, aixecat a les acaballes del segle XVIII, és de belles línies, amb portals i finestres llavorades en gres fi del país, dintre les línies clàssiques i un ràfec voladís, també de pedra, formant quarters.

El palau dels marquesos d'Albranca, títol menorquí, dona al carrer del Santíssim. Té una façana severa, sense cap altre ornament que una cornisa i una sèrie de balcons. L'àmplia escala està coronada pel blasó familiar. A la part posterior de l'edifici s'obre un jardí d'una gran bellesa.

El del comte de Torre-Saura, al Born, és d'una bella i ampla façana amb dos cos-

sos d'edificis simètrics amb tres arcades neoclàssiques. El portal d'entrada resta coronat per un timpà amb l'escut dels Olives. Passada l'entrada, es troba un pati molt esbarrjós de tipus diríem feudal. Al saló del tron es destaca, sobre una estrada i sota dosser, una poltrona girada cap a la paret, en senyal de respecte, costum entre els títols de Castella.

Al carrer de Santa Clara hi ha el de Lluriach, el títol nobiliari més antic de Menorca. El saló principal, "sa sala vella", està moblat a l'estil menorquí: parets emblanquinades, bigues de fusta, aranyes de cristall. Presideix el retrat del primer baró de Lluriach.

Davant la Catedral, la "casa de davant l'església" és l'antiga Casa Olives, avui, per

raó d'herència, Casa Olivar; els Squella la tenen al carrer Sant Sebastià; els Salort, al carrer Major del Born; els Olives-Beltrán, al pintoresc carrer de Sant Rafel... que són –segons l'escriptor local Plàcid Marquès, pseudònim de mossèn Ferran Martí i Camps, prevere– "flors seques entre els folis grocs de la seva història, flors pansides evocadores de remembrances fragants", frases poètiques que, en efecte, retraten molt bé aquests palaus, alguns tancats, altres una mica abandonats, molts en visible decadència. (...)

Guia de Menorca de Josep Pla

Edicions Nura, Ciutadella de Menorca, 1979 (Original en castellà, escrit l'any 1948: Edicions Destino, Barcelona).

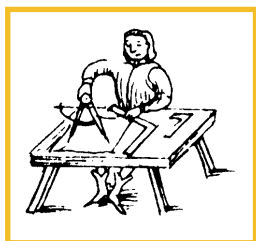
Com es construïen les catedrals

Al llarg dels segles XII i XIII les ciutats van créixer considerablement, es van envoltar de murades i s'hi van instal·lar comerciants i artesans; el bisbe era un personatge important i tenia autoritat sobre els habitants de la ciutat. A l'Europa medieval, el bisbe, juntament amb els personatges més rics de la ciutat, decidien la construcció d'una catedral, ja fos perquè l'anterior havia quedat petita, perquè s'havia cremat en un incendi o, senzillament, pel desig del bisbe i la burgesia de comptar amb una església gran i formosa per a la ciutat.

Als regnes cristians d'Espanya, durant la reconquesta, foren els reis els qui manaven la construcció de les esglésies majors i catedrals a les ciutats guanyades. Aquest és

el cas de Menorca, on una de les primeres decisions d'Alfons III fou l'edificació d'una església a Ciutadella.

Un cop presa la decisió, el **Capítol catedralici** (conjunt de capellans i canonges de la catedral) o els representants dels reis, eren els encarregats de dirigir l'obra. Aquests contractaven en primer lloc el qui ara anomenaríem arquitecte, però que en aquella època es deien "mestres" o "**mestres d'obra**". Aquests homes havien après el seu ofici viatjant per tota Europa, eren respectats pel seu saber i habilitat i, quan morien, se'ls enterrava a l'església que havien construït. Eren contractats per uns anys, o a vegades per tota la vida, ja que la construcció d'una catedral era un treball intens, però lent. Seixanta, vuitanta, cent anys eren necessaris en la majoria de casos. Molts dels obrers que hi treballaven morien sense veure acabada l'obra.

Mestre d'obres

Picapedrer

Peó

Empastador

Per altra banda, construir una catedral era també molt car. Per reunir els doblers necessaris, els reis o el Capítol ordenaven un impost especial, es demanava la contribució dels reis i prínceps i els ciutadans rics feien donacions importants. Fins i tot s'organitzaven processons i recaptes per tot el país per tal de reunir diners entre la gent del poble.

El mestre d'obra contractava els **artesans**, entre els quals hi havia excavadors, picapedrers, escultors, empastadors, manobres, fusters, ferrers, llauners i vidriers.

Cada artesà treballava en un taller de la seva especialitat, on tenia oficials i aprendents a les seves ordres i disposava de les seves pròpies eines. Els treballs més durs eren realitzats pels **peons**, homes que no tenien un ofici definit i que cobraven molt poc. Els **pagesos**, a vegades, també eren obligats a fer serveis especials (per exemple, ajudar al transport), si les necessitats de l'obra ho requerien.

El mestre d'obra, en primer lloc, dibuixava un plànol tenint en compte, per una

banda, la seva experiència, i per l'altra, les instruccions que li havia donat el bisbe. Quan tenia el projecte acabat, el dibuixava sobre dues grans planxes de guix i el presentava al bisbe per a la seva aprovació.

Després de l'aprovació del projecte, el primer pas era obtenir la llenya necessària per a la construcció del bigam de l'església, dels tallers, de la maquinària, de les bastides, de les escales, etc. Per fer tot açò, es necessitava talar molts arbres, cosa que es feia durant l'hivern i la llenya que n'obtenien es mantenia un temps dins l'aigua per fer-la més resistent.

A la vegada, el **mestre picapedrer** cercava una pedrera d'on treure la pedra calcària. Els picapedrers n'extreien grans blocs que, després, eren tallats en les diferents formes requerides pel mestre d'obres. Cada bloc de pedra era marcat tres vegades: una per indicar el seu lloc de col·locació, una altra per assenyalar la pedrera de procedència i una tercera per indicar el nom del picapedrer que havia tallat la pedra i així pagar-li segons el treball fet.

Manobre

Fuster

Plomaire

Escultor

Una pedrera

Pujar les pedres des de la pedrera no era gens fàcil. Empraven cordes, torns de mà, politges i rodes de picapedrer, les quals permetien aixecar 500 quilos a un sol home. Després, havien de transportar les pedres amb bous i carretes des de la pedrera fins a l'obra. Les càrregues tan feixugues destruïen els camins i les carretes volcaven amb freqüència. A vegades, si podien, aprofitaven els rius com a mitjà de transport.

Els picapedrers gastaven molt les eines amb el seu ús. Per açò, prop de la ferreria instal·laven un taller per reparar-les fàcilment.

Es construïen, també, barracons, on els obrers menjaven, descansaven i fins i tot treballaven els dies de mal temps.

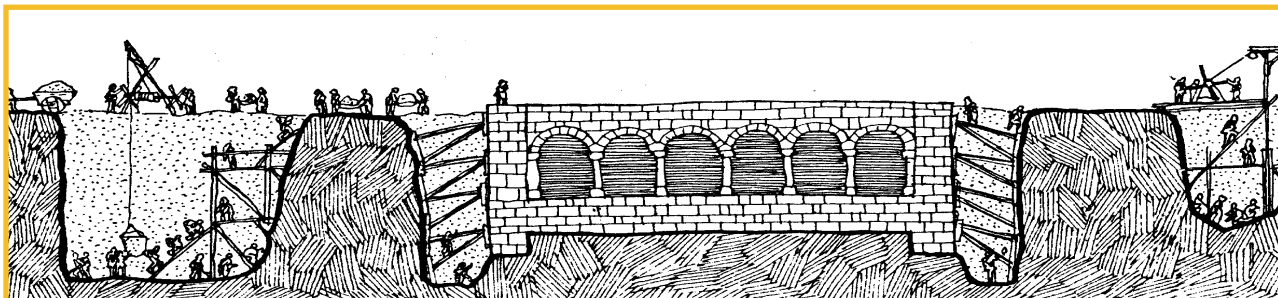
El pas següent era **fer els fonaments**. Aquests consistien en murs molt gruixats

d'uns vuit metres de profunditat, suficients per aguantar tot el pes de l'edifici.

Els empastadors preparaven la mescla adequada d'arena, calç i aigua, que es deia el **morter**, que després els peons baixaven als manobres, els quals el col·locaven entre pedra i pedra i entre filera i filera. En eixugar-se, aquesta pasta cimentava les pedres entre sí. Però si gelava, aquesta mescla no lligava. Per açò, a l'hivern, se suspenia el treball de manobres i calciners.

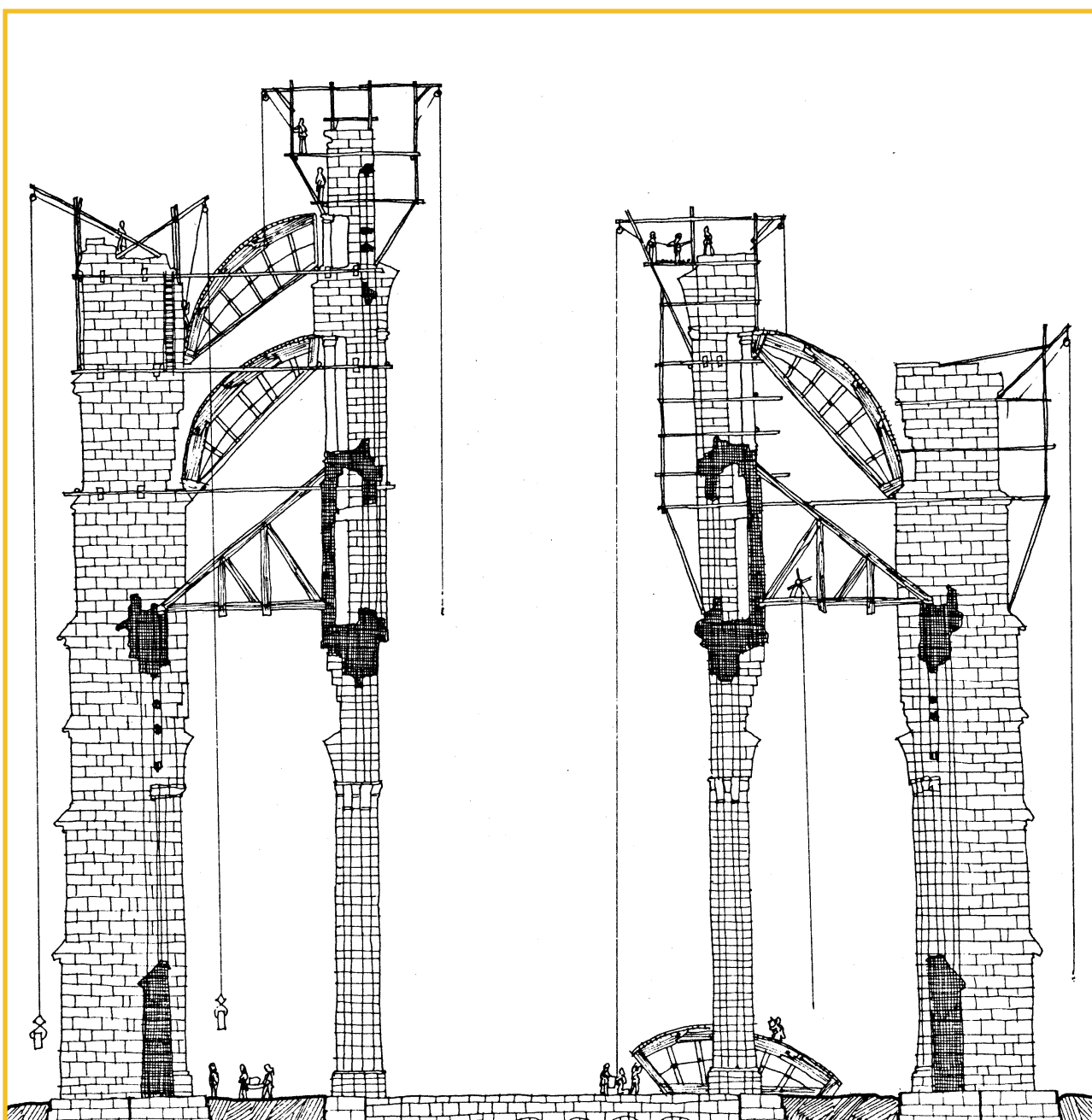
Un empastador fent el morter

Construcció dels fonaments

Construcció dels pilars

El mestre d'obres controlava contínuament l'horitzontalitat de les fileres amb el nivell i la verticalitat dels murs amb la plomada perquè no hi hagués cap error.

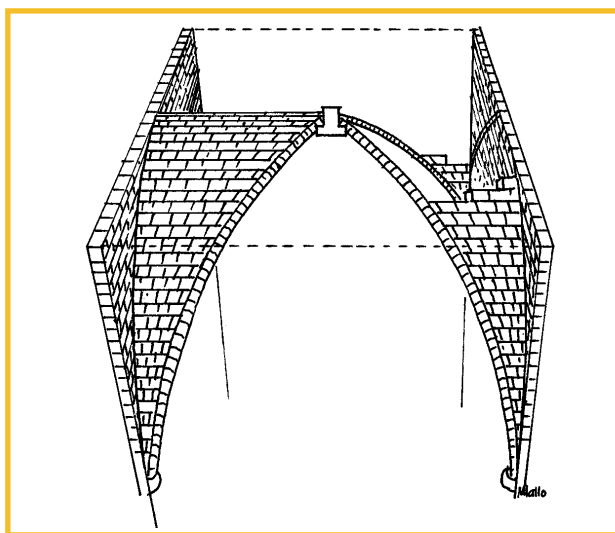
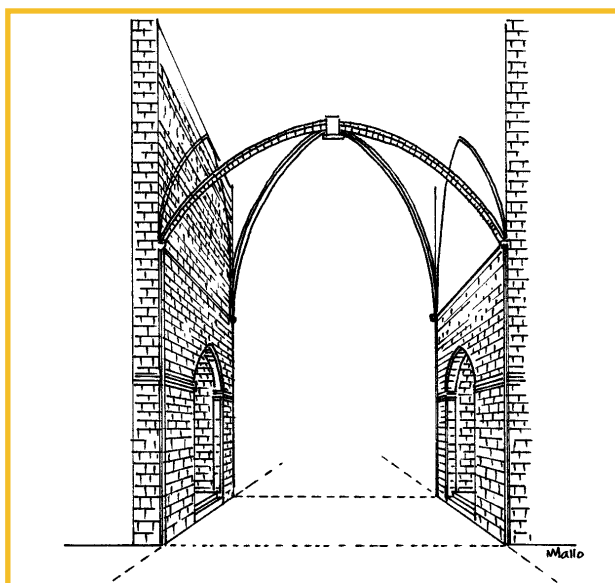
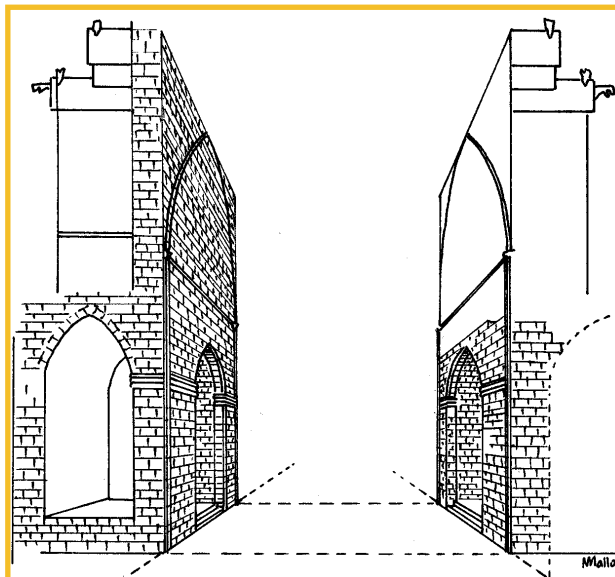
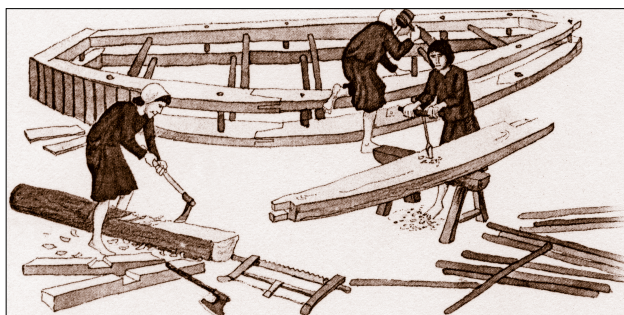
Quan els fonaments estaven fets, es començaven a aixecar els murs. Els murs d'una església gòtica estan constituïts fonamentalment per **pilars** o columnes que aguanten la volta. L'espai que queda entre els pilars està ocupat pels panys de paret i els mainells (estructura de pedra dels finestrals).

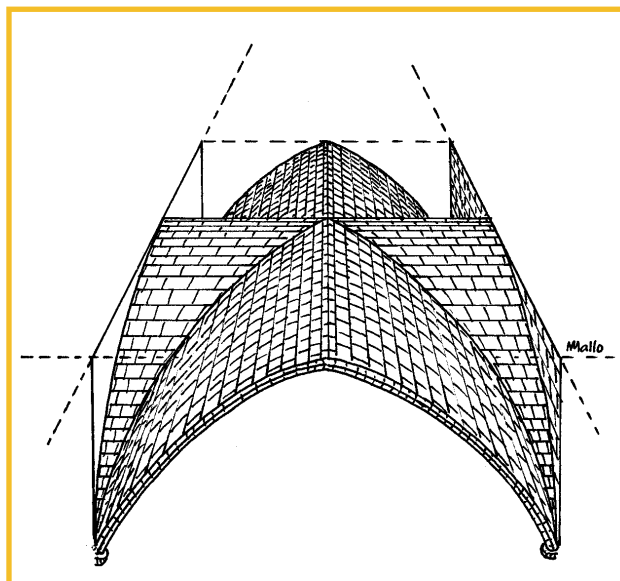
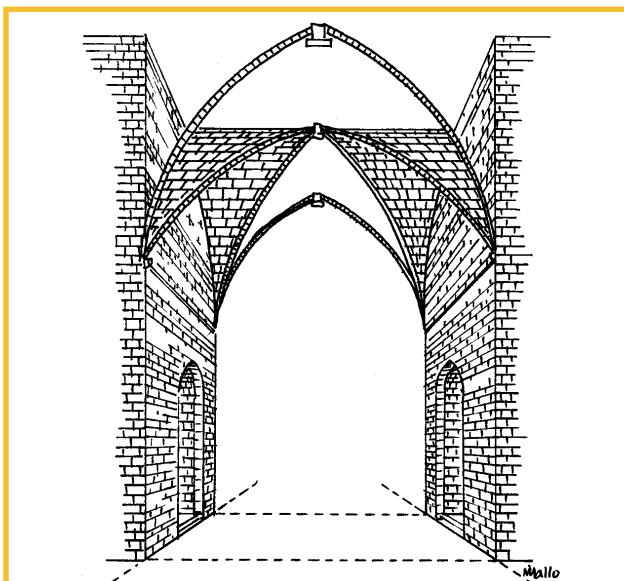
Per aguantar la volta es construïen uns **contraforts** que reforçaven els pilars i que, a vegades, s'unien a ells mitjançant **arcbotants**. Sense els contraforts, la catedral s'enfonsaria. La tècnica dels contraforts i els arcbotants permetia augmentar l'altària, fer més lleugers els pilars interiors i obrir més finestrals.

A mesura que les parets es feien més altes era necessari utilitzar bastides. Sobre elles s'instal·laven politges per pujar els blocs de pedra i el morter. A partir d'una determinada altària solien encaixar la bastida en els murs i l'anaven pujant a mesura que avançava la construcció. Per arribar a ella, en els propis murs es construïen escales de cargol fetes de pedra que formaven part de l'estructura.

Per a l'edificació dels arcbotants es fabricaven un motlles provisionals de llenya que aguantaven l'arc fins que el morter cimentàs. Es construïen en terra i després s'hissaven fins als seu lloc, fixant-los als pilars

Construcció dels motlles

i als contraforts. Aquests motlles desmuntables van ser una enginyosa invenció, ja que, en lloc de destruir-los en acabar l'obra, es guardaven curosament desmuntats per tornar-los a emprar quan construïen un altre tram. D'aquesta manera estalviaven temps i enormes quantitats de llenya.

Un cop aixecades totes les parets, es procedia a construir la **coberta**. Per fer-ho, es fabricaven en terra grans motlles de llenya triangulars que després eren hissats, peça a peça, fins el lloc on s'havia de fer la coberta, on es tornaven a muntar.

Mentrestant, els llauners preparaven les planxes de plom destinades a cobrir i protegir la llenya de les inclemències del temps durant l'hivern, en què no es treballava. També fabricaven els tubs de desguàs i les canaleres.

Per la seva part, picapedrers i esculptors s'afanyaven en la construcció de les canaleres de pedra i de les **gàrgoles**, que eren unes figures d'aparença monstruosa que es col·locaven als contraforts i estaven preparades per recollir l'aigua de la pluja de les canaleres. Quan plovia expulsaven un gran raig d'aigua per la boca.

Es col·locaven, en primer lloc, uns motlles per tal d'aguantar les arestes o **nervis** de pedra de la volta, fins que el morter eixugava i els nervis estaven en condicions d'aguantar l'esperiment.

Per pujar els materials necessaris per a la construcció de la volta empraven la gran roda. Aquest instrument de llenya era prou

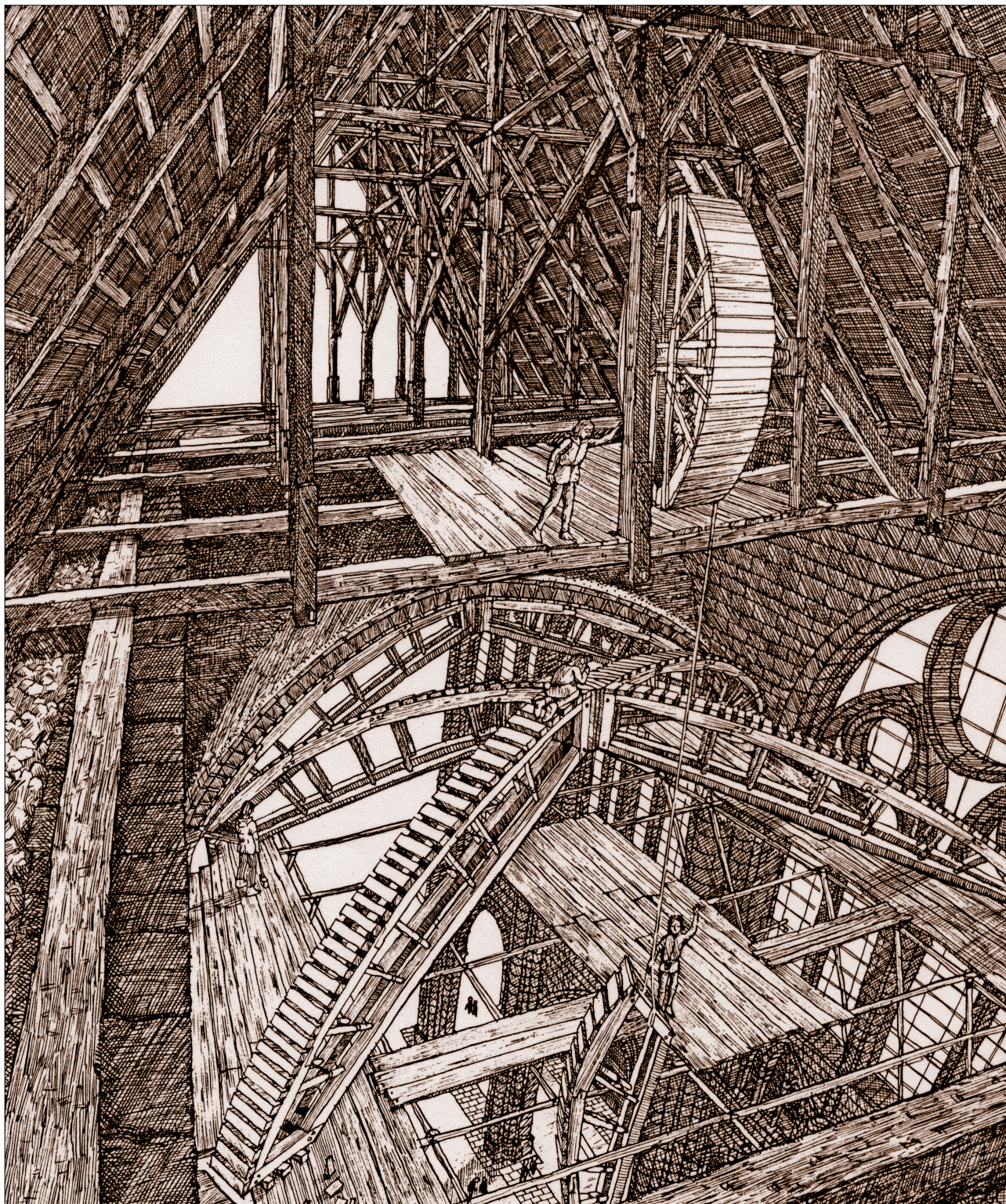
Col·locació de la clau de volta

gros perquè hi cabessin un o dos homes drets dintre. Enmig hi havia un eix on es fixava una corda. Quan l'home començava a caminar dins la roda, aquesta girava emboli-

cant la corda al voltant del seu eix. Així, amb un esforç mínim, es podien aixecar càrregues molt feixugues.

La gran roda

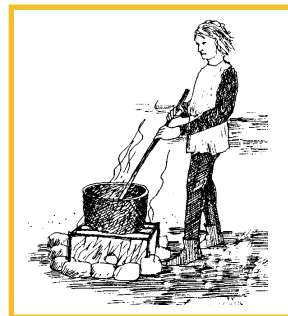
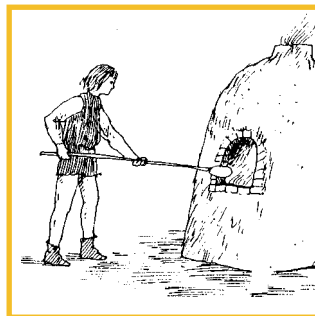
Després d'aixecades les parets de la volta, el darrer pas era la col·locació de les **claus** de volta en el creuament de dos nervis. Aquesta feina era difícil i perillosa, ja que els manobres havien de mantenir-se en equilibri, a cavall sobre els motlles de llenya, sense cap protecció, per col·locar les feixugues pedres. Per açò, el final d'aquesta etapa, la col·locació de les claus de volta era motiu de celebració entre els constructors de les catedrals.

A continuació, els fusters construïen un entaulament que unia les arestes de la volta entre si i que utilitzaven per col·locar i aguantar els blocs de pedra que constituïrien l'esperiment, fins que el ciment que els uniria s'endurís degudament. Perquè la pressió sobre els nervis no fos excessiva, aquests blocs es fabricaven d'un tipus de pedra més lleugera. Col·locaven aquests blocs dues colles de manobres, cada una treballant a un banda de la volta, de manera que quan es trobaven al mig de la volta aquesta estava acabada. Aquest mateix sistema de construcció de la volta central s'utilitzava per a les voltes laterals.

Tot el procés de construcció era seguit de prop per tothom. El bisbe, els vesins de la ciutat i els habitants dels voltants visitaven amb freqüència les obres. Tothom havia participat en la construcció de la catedral i se'n sentien orgullosos.

Però no sempre les obres acabaven bé. A vegades també es cometien errors. Per exemple, l'arquitecte de la ciutat francesa de Beauvais va voler aixecar voltes molt altes, fins a quaranta-vuit metres, que van caure i la catedral no es va poder acabar mai.

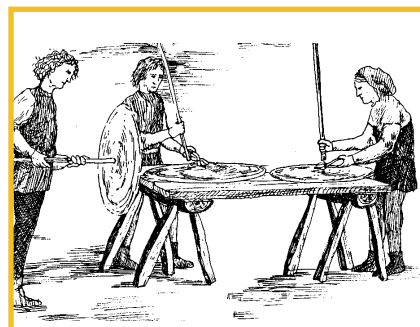
Entretant, els vidriers havien començat a construir els **vitral·ls** de colors dels finestrals. El vidre es fabricava amb arena, cendra i molta llenya per fer foc i fondre la

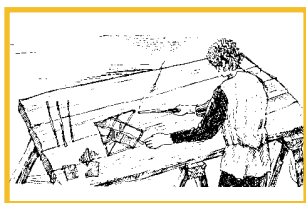

mescla. Així s'obtenia una pasta de vidre de color verdós que els artesans podien aconseguir afegint colorants al vidre en fusió. Aquest procés de fabricació del vidre, feixuc i difícil, es feia vora els boscos. Els pintors vidriers, en canvi, tallaven, ensamblaven i pintaven les vidrieres a prop de la catedral.

Per fer-les, primer es dibuixava amb xoc sobre una taula el dibuix del vitrall, després es tallaven els trossos de vidre de colors mitjançant un ferro roent o una ganiveta molt esmolada. El mestre pintava després en negre, "a la grisalla", els detalls del rostre i dels vestits. Els vidres eren cuits de nou per a la seva fixació definitiva i, mentrestant, un ajudant preparava les varetes de plom per ajuntar totes les peces del mosaic. Finalment, el conjunt, rodó, rectangular o ojival, era emmarcat en ferro i ja estava a punt per col·locar-lo al marc de pedra de les finestres.

Als vitralls, juntament amb les figures de la Verge, dels sants i dels apòstols també apareixen els diferents oficis, ja que els gremis pagaven per tenir el seu propi vitrall.

Un cop col·locades les finestres, els manobres tapaven la superfície interior de la volta amb estuc, sobre el qual dibuixaven una sèrie de línies geomètriques de manera que donés la impressió que totes les pedres tenien exactament la mateixa mida.

Mentrestant, els manobres col·locaven les lloses del paviment i es donaven els darrers retocs a les cornises i capitells. A la vegada es feien els darrers acabats a les façanes, es forjaven les campanes, es fabricaven les portes, es col·locaven les escultures, etc.

A l'exterior de les catedrals, nombroses estàtues i relleus decoraven les portes i façanes. Els autors eren els mateixos picapedrers. Els més hàbils i experimentats en aquest ofici es van especialitzar en l'escultura. El bisbe o el mestre d'obres els ordenava allò que havien d'esculpir, però també s'esmeraven a perfeccionar el seu art i crear veritables obres mestres. Els escultors treballaven tot l'any, enfilats a les bastides, al peu de la catedral o, a l'hivern, arrecerats en coberts o porxos que havien construït per a ells.

Per als motius religiosos (àngels, dimonis, apòstols...) seguien fidelment els models tradicionals, perquè els fidels poguessin reconèixer fàcilment els personatges esculpits. Ara veim les estàtues de les catedrals del color de la pedra, però aquest no és el seu color original. A l'Edat Mitjana, es pintaven de colors vius o daurats, amb la qual cosa la façana d'una catedral resultava molt alegre i brillant.

Arribats aquí, la catedral ja estava a punt per a la cerimònia d'acció de gràcies. Aquesta era molt solemne i el Papa o el bisbe consagraven la nova església. El dia de la inauguració de la catedral tots els bisbes, monjos, canonges i els senyors de les ciutats vesines acudien a la cita. Cada gremi s'agrupava al voltant del seu penó. Es duïen en processó pels carrers principals les relíquies del sant patró per entronitzar-lo al nou temple i era un dia de festa gran per al poble, perquè tenir una catedral era més que tenir una simple església. A partir d'aquest moment les campanes de la torre alertarien els habitants de la ciutat d'incendis i perills, s'hi convocarien els burgesos a reunió, les naus laterals s'emprarien d'aula per als estudiants, serviria d'allotjament als pelegrins... En definitiva, la catedral esdevenia la casa de tots, orgull i símbol de la ciutat.

Extret dels llibres:

Las catedrales de **Brigitte Gandiol-Coppin**. Ed. Altea.

Nacimiento de una catedral de **David Macaulay**. Ed. Timun Mas.

Los constructores de catedrales de **Marie Pierre Perdrizet** i **Eddy Krähenbül**. Ed. Edelvives.

Il·lustracions:

Pàg. 28 (oficis): **Reporter DOC**, 33, desembre 1996. Pàg. 30 (fonaments i pilars), pàg. 33 (la gran roda) i pàgs. 34 i 35 (els vidriers): **David Macaulay**. **Nacimiento de una catedral**. Pàg. 29 (pedreres i morter), pàg. 31 (motlles) i pàg. 32 (clau de volta): **M. Perdrizet**. **Los constructores de catedrales**. Pàgs. 31 dreta i 32 dalt (fases de la construcció): **Nin Mallo**

Esbucament de la volta de la catedral Arxiu Municipal de Ciutadella

A 18 de maig d'aquest any 1626, di-lluns i dia en el qual celebra la Santa església la primera Lletania, estant l'església amb tots el jurats, batles, cavallers i gent principal del poble, amb infinitat de dones que oïen la Missa Major, quan la capella de música estava cantant l'Agnus Dei, havent caigut abans de dalt l'església alguna pedra grossa sense haver fet mal, com solia succeir, el reverend Antoni Albertí veient caure tantes pedres, alçà els ulls i veié com l'arc major de l'església estava separat un pam del seu lloc i feia gran vici, digué al paborde que estava al seu costat:

–Senyor, no s'espanta de veure aquesta novetat?

I així, tots ens alteràrem, i llavors digué el dit Paborde als clergues que es fessin enfora i traguessin de perill tota la gent, i així es féu.

Estant avalotats i distrets, es trobà allí, vora el paborde, el Sr. Pere Cierra, lloctinent del Procurador Reial, al qual pregà el paborde i li digué:

–V.M. envïi volant a la Fàbrica Reial i mani al mestre major i al altres que venguin a veure açò. I així ho va fer S.M. i sortírem de l'església i a la tornada, en entrar-hi, sortí a l'encontre de la processó Jaume Roig, valent i animós mestre que ho és major de la Reial Fàbrica i digué:

–Senyors, no entri ningú que cau l'església! Foradau tot d'una l'església des de fora i traieu el Santíssim Sagrament –com així es féu, rompent la paret pel costat de la plaça que era més a prop i el paborde botà dins, obrí el sagrari i va treure el Senyor amb la Vera Creu i la resta.

Esperant, idò, el valerós mestre major al senyor Governador i jurats, havent arribat aquests vora l'església digué:

–Senyor, cal gran quantitat de feixina.

I tot d'una el bon cavaller donà la capa a un criat i prengué una destrat i corda i digué:

–Senyors, vengui tothom amb mi –i així, sense menjar, deixà ordre que tocassin les caixes i trompetes, cosa que no era menester perquè tothom el seguia, no mancant el paborde amb tota la clerecia i jurats, de manera que fou molt oportuna la bona manya i pressa que hi posaren, arribant tots amb els seus grans feixos a l'espallla, cruixits amb la gran calor del sol i en dejú, que devia passar una hora i mitja del migdia i el bon mestre major no va consentir que ningú entràs dins l'església amb la feixina, sinó que ho feren cent homes que tenia a punt per aquest menester.

Fou tan gran l'abundància de feixina que portaren entre tots, tant homes com dones de valor amb llurs infants, que sobraven més de cinc-cents feixos que quedaren pels carrer i voltants de l'església.

Fet, idò, el llit a la santa església ferida i a punt de caure, el gran mestre Roig pujà dalt la trona de pedra que hi ha enmig de l'església, on hi havia perill; com que sabia el que li convenia, digué amb grans crits:

–Germans, sortiu tots de perill i estau-me atents –havent, mentre que la gent era a cercar la feixina, arrabassat de soca-rel l'orgue major i la trona de noguer, tan valuosa i el demás que podia perillar, tot a costa de llur vides, que tan venudes les duïen als ulls, de manera que vigilant la ruïna i caiguda, digué:

–Alertau!, que açò ha devallat més de quatre dits, tothom se'n guardi.

I dit açò, caigué una gran pedra i tot a la vegada digué:

–Valguí'm Déu! I amb un bot baixà l'escala i darrera ell tota la màquina caigué a terra amb gran renou i tremol que se sentí de molt enfora, i més s'hagués sentit i hagués fet mal si no hagués posat el llit de feixina. Devia esser açò a una hora i mitja després de migdia, de manera que tot el bon resultat i diligència d'açò es deu al mes-

tre major. Déu li ho pagui! Ell qui pot, doncs, demostrà ser un bon metge i sabé l'hora de la mort de nostra santa mare església.

Llibre de Determinacions de Consell de la Universitat de Ciutadella, tom VI, foli 192. Arxiu Municipal de Ciutadella.

Adaptació ortogràfica.

Mestre Antoni Vidal, un campaner Efemece

Mestre Antoni Vidal és el campaner de la parròquia, com ho era son pare, com ho havia estat son avi. Es va criar amb apassionada devoció als bronzes sagrats, vibrants amb càlides palpitations de vida. I els seus ulls, així que s'obriren a la llum del cel, es van omplir de la visió serena dels horitzons intactes que s'albira des de l'altura.

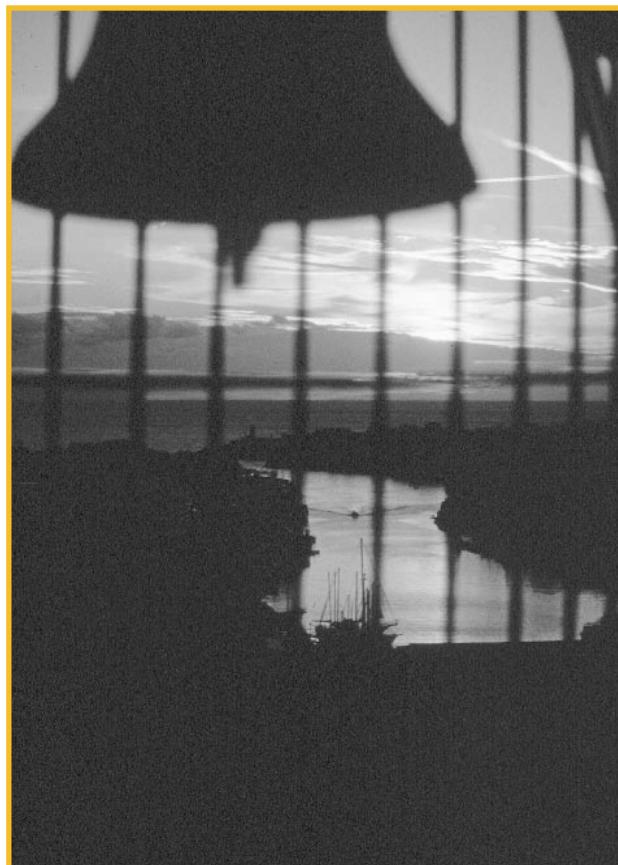
Mestre Antoni Vidal és pobre, i ha de treballar també amb un altre ofici: és passamaner. A la passamaneria treballen ell i sa dona i els dos fills majors –fill i filla–, teixint galons d'or i argent per a guarnir els ornaments de l'església i les casaques dels cavallers.

Els dies ordinaris, deu vegades ha de tocar les campanes mestre Antoni Vidal el campaner. Les festes i els dies en què hi ha morts, moltes més.

Pujant a l'antic minaret, primer trobareu set graons. Després s'alça una rampa terrosa, típicament moresca. Quatre passes, quatre passes, quatre més... això trenta-dues vegades. I abans d'arribar a les campanes, encara vuit graons. Mestre Antoni Vidal ja hi puja d'esma: mai no ha de menester el fana-

let d'oli que penja a baix, a la porta. Ha pujat al campanar milers de vegades. Quan era petit, la fosca de la rampa li feia por, i s'agafava fort de la mà de son pare; però de dalt estant li plaïa el renou eixordador de les campanes

Foto: Cisco Moll

llançades al vol. Després, recolzat a la barana i sostingut pel pare, devorava al mateix temps el berenar i la perspectiva assoleiada de tot el terme, mentre el vell li mostrava, amb dit ja una mica tremolós, els vaixells que sortien del port, els megalits prehistòrics, la virginal blancor dels ametllers florits...

–Veus, Toniet, aquella torre ran de la mar? Una nit sense lluna hi arribaren un estol de pirates berberiscs...

El vell campaner morí d'una pulmonia contreta allà dalt, quan tocava de mort un vespre de gelada. Delirant de febre, s'alçava del llit i volia pujar a la torre a tocar les campanes. Expirà el dia de Sant Andreu –el seu patró–, resant devotament el Credo mentre sonaven les tres campanades del Sanctus...

Si el pare no sabia llegir ni escriure, mestre Antoni Vidal és bastant instruït. Un

oncle franciscà li ensenyà moltes coses i li anà deixant els llibres del convent. Llig i escriu bé en pla i en castellà, i sap cantar en llatí la missa i els salms de l'ofici. El campaner és molt devot. És germà terciari i estima la litúrgia. Abans es dolia de no poder assistir a les misses majors, a les vespres i matines solemnes, a les processons del Corpus i de l'Assumpció; però no tardà en aprendre que tocar les campanes tot sol allà dalt, és també fer litúrgia. *Laudate Dominum in cymbalis benesonantibus, laudate eum in cymbalis iubilationis!* I ara el bon campaner sap molt bé convertir son humil ofici en pregària fervent.

Efemece: "Un Campaner", capítol II: Mestre Antoni Vidal. **Revista de Menorca**, gener-març 1965.

L'àngel de la missa del gall

Pau faner

Sempre m'havia inquietat allò de la missa del gall. Vegades en parlàvem amb la meva amigueta. Aquella missa que feien la nit de Nadal devia ser qualche cosa obscura, una mica espaordidora i tot, tenint en compte que la devia presidir un gall estufat que devia passejar-se entre els canonges i el bisbe durant la celebració. Que el devien matar, el gall? O més tost el gall devia matar-los a ells? Vull dir, encomanar-los alguna malaltia de mort, o fer-los caure en un pecat mortal, que segons que ens ensenyaven llavors, venia a ser poc més o manco el mateix. Si el mataven, el gall devia amollar el seu kiki-riki estrident, a les dotze de la nit, i esmicolar tots els vitralls. Si en canvi el gall els

matava a ells, als celebrants, la cosa devia ser més lenta. Els capellans devien donar-se a la gola, quan es llevaven les casulles; devien engreixar-se i la sang se'ls devia escalfar tant que arribava a ofegar-los. I llavors, al judici final, encara devien voler treure's les culpes del damunt. "Ha estat el gall", devien dir. I Déu Nostre Senyor devia somriure amb una cara de paciència infinita.

Sempre m'havia inquietat allò de la missa del gall, fins que hi vaig anar per primera vegada, a la catedral. No record gaire cosa, només que el temple em va semblar paorosament gran, com una caverna d'aquelles que arriben fins al centre de la terra, i que hi havia moltíssima de gent, confosa entre el fum espès de l'encens, que em tenia entabanat amb la seva dolçor. L'altre cosa que record és que tenia molta de son. Sé

que els capellans s'esgargamellaven, cantant, i que hi havia molts d'escolans amb roquets blancs que semblaven felipes petites, entre les merengues fastuoses dels ministres del Senyor. El bisbe era com una tortada, dalt de tot del cor, un pastís carregat de regalims d'ou, que eren els daurats de la seva vestimenta i d'aquell capell que semblava de neula que duia dalt el cap. Hi havia, també, un pal·li enorme, com una caseta d'or, amb la teulada punxeguda, que devia haver costat un dineral, o devia haver pertangut al tresor amagat dels països més fabulosos de la terra, perquè era ample com un carrer gran i alt com una muntanya. I dalt de tot hi havia el gall. Amb la coa estufada com un paó, amb la cresta ben vermella i replendent, el gall era el rei de la missa del gall, el rei de la celebració, sota els ulls be-

nevolents del Pare Sant. Els cants m'eixordaven, la gent que omplia de gom a gom l'església em tenia atordit, la son m'aclaparava, la compostura dels celebrants, tota aquella història ritual, em tenia bocabadat. Jo sabia que quan tocassin les dotze passaria qualche cosa amb el gall. M'havia endormiscat unes quantes vegades quan em va deixondir un silenci intens, espès com l'aigua d'un pou. Tanta gent, tant de llum, tant d'encens i tan de silenci era ben bé una cosa irreal. El gall va davallar de la torre daurada, amb unes ales enormes, i a mesura que davallava s'anava tornant més i més blanc. Era un gall blanc, enorme, ves-ho aquí, quan va tocar les rajoles de marbre de l'altar; tenia el cabell d'or i la cara suau, preciosa de la meva amigueta. S'havia transformat en un àngel, el gall; era l'àngel de la missa del gall.

Les campanes de la catedral de Menorca

La veu de les campanes **Miquel Anglada**

Les campanes sempre són un element festiu i, gosaria a dir, que també de pau malament qualcú se'n queixi a la nit que el so de les campanes ll'ha deixondit.

Sovint les campanes tenen una llarga història entreteixida amb elements no historiatos que han arribat a nosaltres de boca en boca i moltes vegades, fins i tot, engrandits.

Entre les campanes de la catedral de Menorca n'hi havia una que era famosa: na Bou era el seu sobrenom. No era la més feixuga, era la més antiga, la que tenia, diuen, el so més afinat. Veu de baix. També deien

que en els dies de bon vent de ponent el seu so arribava al Toro. Eren temps en què la contaminació acústica devia tenir uns nivells molt baixos. Una mala història de guerra en què la campana no hi tenia cap part la va fer callar per sempre i en va fer trossos per si el bronze de pau podia esdevenir metralla de guerra.

Les campanes tenen nom. Abans del 1936 hi havia la "Santa Maria" –"na Bou" li deien. Pesava uns 900 kg i l'havien feta el 1618. La "Sant Jaume", anomenada "na Petita" era de 1874 i el seu pes era d'uns 280 kg; 500 kg feia "na Nova", datada el 1902; i la darrera que s'havia construït era "na Garavana", en el 1911, amb un pes de 1.052 kg.

Ara hi ha a la Catedral sis campanes, les dues del rellotge, que estan instal·lades en

el campanar situat a migjorn; una, la darrera que s'ha beneït –l'any 2000–, amb el nom de “Servent de Déu Joan Huguet i Cardona”, toca els quarts, i l'altra, amb la inscripció “Ayuntamiento de Ciudadela, año 1896”, toca les hores.

Les altres quatre es troben a la torre del campanar, antic minaret. Són “Santa Maria de les Victòries”, de 950 kg, “Sant Antoni Abat”, de 800 kg, “Sant Joan Baptista”, de 250 kg, i “Sant Esteve”, de 100 kg. Van esser beneïdes el 5 d'octubre de 1941.

De llavors ençà es fan sentir en diversos moments del dia i en diverses ocasions, anunciant algun esdeveniment.

Cada dia el so de les campanes anuncia l'oració amb nou tocs a primera hora del matí. A migdia, a les 12, els mateixos tocs ens diuen que és “l'hora de l'Àngelus” –una pregària que es fa a la Verge Maria–, i al fosquet el mateix so l'anomenàvem “toc d'Avemaria”.

Criden a missa amb 40 tocs seguits de la campana grossa un quart d'hora abans de començar la celebració, els diumenges es fan voltar les dues campanes més petites, i en les grans solemnitats i festes es volten durant cinc minuts les quatre campanes.

Cada dia, fora dels diumenges i festes, a les 9 del matí la segona campana volta. Temps enrera –molts encara ho hem conegut– aquest so convocava els canonges, beneficiats i fidels a la missa Major de la Catedral i a la recitació de les hores menors: Prima, Tèrcia, Sexta i Nona. Al capvespre, a les 4, es tornava a sentir el mateix volteig que cridava a Vespres. El so del capvespre es va suprimir. En canvi, el del matí, supòs que per mor d'una certa significació no religiosa, es va mantenir. De petits dèiem: “Dadang, dadang, a escola a escola...!” i també encara avui molts de manobres quan senten el

so de les campanes de les 9 deixen la feina i berenen.

Hi ha un toc de la campana grossa, Santa Maria, que era cosa de l'Ajuntament de Ciutadella: “la queda”. L'Ajuntament pagava el campaner per a aquesta tasca diària que es fa a les nou del vespre quan el dia és més curt i a les 10 quan el dia s'allarga. Amb aquest toc s'avisava els ciutadans que les portes de les muralles estaven a punt de ser tancades. Quan ja no hi va haver muralles es va continuar tocant i devia tenir un cert sentit de control de l'ordre domèstic. Quan era petit, no sé si a ca nostra o a ca d'altri, vaig sentir dir al pare o a la mare una cosa per l'estil: “Hala, al lletet, que ja toquen la queda”.

També les campanes acompanyen els funerals. Quan només hi havia dues parròquies a Ciutadella, la del Roser de la Catedral i la de Sant Francesc, les campanes anunciaven, amb el que es deia “toc de fi”, la mort de qualcú. Ara les campanes convoquen la comunitat a la missa exequial i tornen a tocar quan s'enduen el difunt al cementiri.

Els tocs

Podem distingir una sèrie de tocs fixs, que es toquen normalment cada dia, i uns altres tocs no fixs, que es toquen en determinades ocasions

Els tocs fixs són els següents:

- L'Oració del matí: a les 7.30 h, l'estiu, i a les 8 h, l'hivern. Són nou tocs de la campana Sant Antoni, amb un espai de temps més llarg cada tres tocs.

- L'Àngelus: a les 12 del migdia. És el mateix toc que l'anterior.

- L'Ave Maria o oració del vespre: a les 19.30 h, l'hivern, i a les 20 h, l'estiu. És el mateix toc que els anteriors.

- Entrada al cor: de dilluns a dissabte a les 9 h. La campana Sant Antoni sona voltant durant tres minuts amb una petita pausa cada minut. Aquest toc de campanes temps enrera convocava els preveres i fidels a la missa Major.

- Toc de queda: a les 21 h, l'hivern, i a les 22 h, l'estiu. És un toc cada vint segons, fins a un total de 24 tocs, de la campana més grossa, la Santa Maria. Aquest no és un toc pròpiament litúrgic. Era el toc que antigament manava l'Ajuntament per anunciar l'hora de retirar-se tot hom cap a casa i tancar els portals de les murades de la ciutat.

Els tocs no fixs són:

- Toc de missa: es fa un quart d'hora abans de cada missa. Són quaranta tocs molt seguits de la campana grossa, la Santa Maria, els dies feiners. Els dimenges i dies festius, en canvi, es fa voltant les dues campanes més petites durant dos minuts.

- Toc de difunts: consisteix en dos tocs simultanis de les quatre campanes seguit d'un toc successiu de cada una de les campanes, començant per la més petita. Aquests tocs es fan molt espaiats, durant cinc minuts.

- Volteig de campanes: consisteix a voltejar les quatre campanes durant cinc minuts. Aquest toc s'utilitza en les grans festes: Pasqua, Nadal, nomenament d'un bisbe...

Aquests tocs que acabam de descriure són els més freqüents en les campanes de la catedral de Menorca, però també es poden fer altres tocs i combinacions. Així, temps enrera, les campanes repicaven, és a dir, es tocaven, sense ventar-les, a tocs breus i repetits de batall, en senyal de festa; o es podia sentir el toc dels albats, quan enterraven un nadó i el toc de fi o d'agonia, quan algú estava a punt de morir.

Extret d'un text d'**Antoni Barber Moll**

L'orgue

L'orgue és un instrument de teclat i vent en el qual el so s'origina mitjançant la vibració d'una columna d'aire a l'interior d'uns tubs. L'aire arriba a cada tub a través d'un complicat mecanisme accionat per uns teclats semblants als d'un piano.

Es distingeixen diferents tipus de tubs:

- tubs oberts: flautes (produeixen un so suau i dolç)
- tubs tapats: bordons (produeixen un so obscur)
- tubs amb llengüeta: trompeta de batalla (produeixen un so brillant i metàl·lic).

Sembla ser que els orígens d'aquest instrument daten del segle III aC, quan el mecànic alexandri Ctesibi va idear el primer orgue hidràulic. En el segle II, a Roma, es va desenvolupar un orgue pneumàtic en el qual el músic tocava mentre un ajudant accionava la manxa per facilitar l'entrada d'aire als tubs de l'instrument.

A partir del segle X es van construir orgues molt grossos, com el de Winchester (980), que tenia un doble teclat, amb vint tecles cada un d'ells i vint-i-sis grans manxes que requerien la feina de setanta homes.

En el segle XII l'orgue era molt apreciat a les corts europees, en les quals es va compondre música culta. A Espanya, alguns

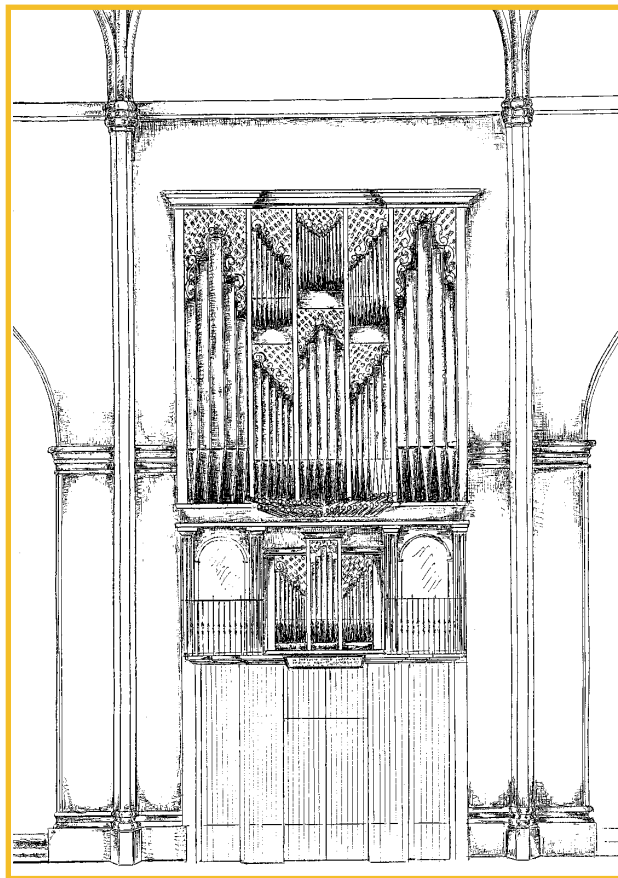
mestres organistes van crear escoles: el mestre P. de León (catedral de Burgos), el mestre Esteban (catedral de Toledo), el mestre Lorenzo (catedral de Santiago de Compostel·la).

A partir del segle XIV es popularitzà l'orgue de coll portàtil, que el músic es penjava del coll amb una corretja i que feia sonar accionant amb la mà esquerra unes petites manxes, mentre amb la mà dreta polsava un teclat molt reduït. Existia també l'orgue de peu o positiu, més gros que l'anterior i que rebia aquest nom perquè es col·locava en un lloc fix, bé al terra o bé sobre una taula, i es tocava amb les dues mans.

L'ús de l'orgue assolí la seva culminació a l'Europa del segle XV, especialment als Països Baixos. A Espanya va arrelar sobretot a Aragó, Catalunya i al País Valencià.

En el segle XVI es van crear les grans escoles d'orgueneria (destacant la d'Amsterdam i la de Venècia) i es van millorar les possibilitats de l'instrument: començaren a aparèixer els orgues de quatre teclats amb nombrosos jocs de fantasia que imitaven el so de cascavells, d'ocellets i de tambors. Però el segle de més esplendor de l'orgue fou el XVIII, tant per la monumentalitat dels orgues com per la seva perfecció tècnica. Cal destacar la figura del compositor Johan Sebastian Bach (1685-1750), el qual va sentir una gran predilecció per l'orgue i va compondre moltes partitures d'inspiració religiosa per a aquest instrument.

Més tard, durant el Romanticisme, l'orgue manté el seu prestigi i, amb el temps, augmenta el nombre de jocs i de tecles de què disposa. Finalment, en el segle XX, l'aplicació de l'electricitat en el generador d'aire

L'orgue actual, segons un dibuix de Gabriel Julià

ha permès substituir les antigues manxes per còmodes motors elèctrics, i la incorporació de l'electrònica als programadors permet el canvi automàtic de registres i la possibilitat de memoritzar multitud de programes. Així, aquest instrument ha aconseguit una maduresa total.

L'orgue actual s'instal·là a la catedral l'any 1993. És de transmissió mecànica, té tres teclats manuals i un pedaler. Està dotat de 2.371 tubs.

Extret de textos de **Luba Klevstoba** i **Gabriel Julià Seguí**

Propostes d'Educació artística

Sobre les gàrgoles

CONSTRUEIX LA TEVA GÀRGOLA

Materials:

- Plastilina o fang.
- Imatges del CD: Vista ràpida de les imatges, pàg. 7 i 8.

Elaboració:

1. Observar les diapositives per tal de recordar les gàrgoles que vam veure a la Catedral el dia de la visita.
2. Fer un esbós de la gàrgola que imagines.
3. Modelar-la amb fang o plastilina.

Fotos: Cisco Moll

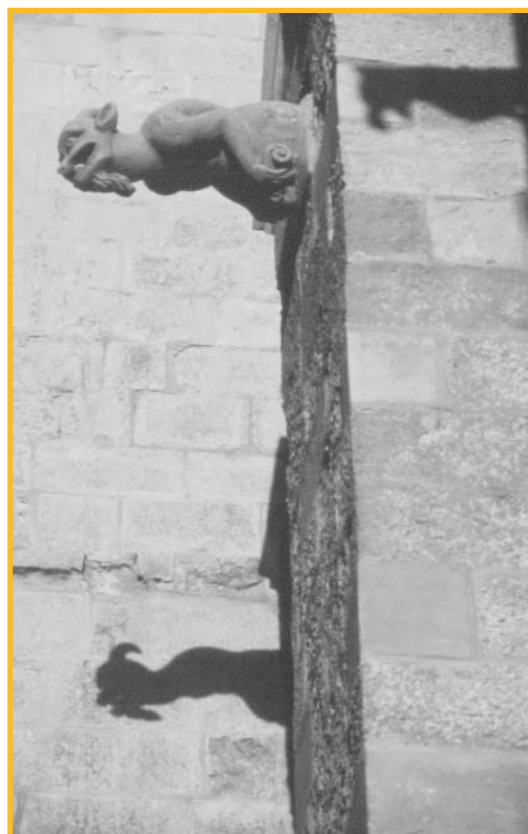
L'OMBRA D'UNA GÀRGOLA

Materials:

- Imatges del CD: Vista ràpida de les imatges, pàg. 7 i 8.
- Plastilina.
- Focus de llum: bombeta, sol... i paper blanc.
- Estisores.
- Cartolines de colors diferents per poder triar.

Elaboració:

1. Modela ara una gàrgola amb plastilina. Pot ser la de l'activitat anterior.
2. Projecta amb un focus (sol, bombeta...) la seva ombra sobre un paper blanc.
3. Prova diferents ombres i tria la que més t'agradi.
4. Repassa el contorn de l'ombra damunt paper blanc i retalla'n la silueta.
5. Tria dues cartolines de colors diferents que t'agradin: una per al fons i l'altra per a la silueta.
6. Amb la silueta de paper blanc com a plantilla, fes la composició de l'ombra de la gàrgola sobre un fons.

UNA GÀRGOLA EN COLLAGE

Materials:

- Revistes, còmics...
- Estisoires.
- Cola.
- Cartolina.
- Imatges del CD: Vista ràpida de les imatges, pàg. 7 i 8.

Elaboració:

1. Tria imatges d'animals de diferents revistes i còmics.
2. Retalla'n diferents parts dels cos: cap, tronc, ales, cames...
3. Composa amb aquestes parts un animal fantàstic.
4. Tria una cartolina de fons d'un color adient, i aferra'l damunt.

DIBUIXA LA TEVA GÀRGOLA

Materials:

- Paper.
- Llapis.

Elaboració:

1. Recorda que les gàrgoles solien representar éssers monstruosos. Pensa que han de ser fantàstics i han de fer por.
2. Fes diferents esbossos i tria el que t'agradi més.
3. Dibuixa-la, la gàrgola.
4. Munta una exposició amb totes les gàrgoles que heu fet.

ACOLOREIX UNA ESTRUCTURA RETICULAR

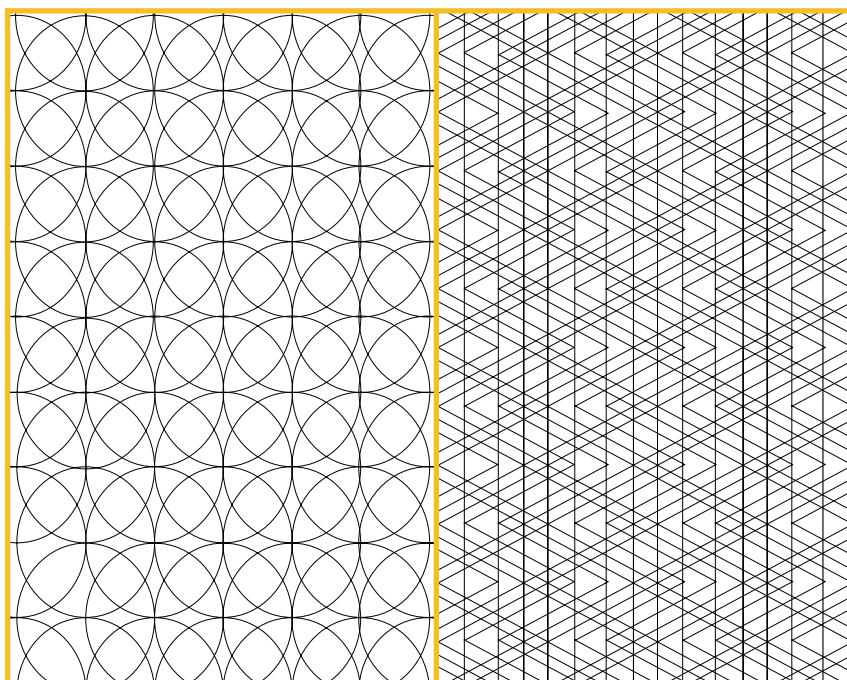
Materials:

- Fotocòpia d'una estructura reticular no regular.
- Retoladors de colors de punta mitjana.

Elaboració:

Convé abocar els alumnes al treball sense donar-los instruccions molt precises, només que han de colorejar la trama amb retoladors.

Exposau els treballs a l'aula per tal d'analitzar-los.

Observau que la majoria han reproduït unes repeticions (de colors, de formes...) que donen un cert ritme dins la seva trama i que cada obra és diferent però totes les propostes tenen un valor.

Relacionar el treball fet amb l'estructura de les vidrieries, que també és una trama però de vidres de colors, algunes amb dibuix figuratiu, altres de geomètric...

Fer el símil de l'estructura lineal de les trames amb el plomat de les vidrieries.

Aquestes trames poden ser vidrieries del segle XXI.

Sobre les vidrieries

CONSTRUEIX UNA VIDRIERA

Materials:

- Fil de ferro prim, que es deixi doblegar amb facilitat.
- Paper de seda de colors diferents.
- Cola blanca.
- Pinzell.
- Imatges del CD: Vista ràpida de les imatges, pàg. 2, 3 i 4.

Foto: Cisco Moll

Elaboració:

1. Crea una estructura de fil de ferro de forma ogival.
2. Esquinça trossos de paper de seda de colors diferents i formes irregulars.
3. Encola completament i aferra d'un en un els trossos de paper, de manera que s'aguantin amb el filferro fins cobrir per damunt i per davall l'espai interior que determina aquest. Convé omplir primer l'espai per una banda i després per l'altra.
4. Has de superposar els diferents papers a fi de mesclar els colors.

UNA HISTÒRIA EN TRANSPARÈNCIES

Materials:

- Fulls d'acetat.
- Retoladors permanents per treballar sobre acetat.
- CD: Vista ràpida de les imatges, pàg. 2, 3 i 4.

Elaboració:

Moltes vegades les vidrieres expliquen una història. Ens donen informació de textos bíblics.

Aquest treball convé fer-lo en grup.

1. Imaginau una història
2. Seqüenciau-la en tantes parts com integrants tengui el grup.
3. Que cada integrant del grup dibuixi sobre paper una imatge per a cada una de les parts.
4. Calcau les imatges sobre acetat amb retolador permanent negre. Teniu en compte que, per omplir el fons, heu de dibuixar un entramat de línies que representin el plomat del vitrall i que uneixin la imatge amb el marc.
5. Colorejau el dibuix amb retoladors de colors
6. Projectau i conteu les històries

**CONVERTEIX LES FINESTRES DE L'AULA
EN VIDRIERES**

Materials:

- Cartolines negres per a les traceries
- Paper cel·lofana de colors
- Paper blanc per fer l'esbós
- Cola blanca
- Tisores o cutter o punxó....

Elaboració:

1. Entre tots escolliu el tema que voleu representar a les vidrieres. Us resultarà més fàcil si triau uns motius geomètrics.

Foto: Cisco Moll

2. Repartiu-vos les finestres de l'aula per grups.
3. Feis esbossos del que serà el dibuix.
4. Passau l'esbós a cartolina negra.
5. Retallau (amb cutter, punxant, tisores...) el dibuix deixant en negre el que serà la traceria. Recordau que heu de deixar un marge negre a tota la vidriera.
6. Ompliu, aferrant cel·lofana de colors, els buits que han quedat, i que representarien els vidres.

I DE LA ROSASSA? UNA NEULA

Materials:

- CD: Vista ràpida de les imatges, pàg. 2.
- Paper blanc.
- Estisores amb punta fina.

Elaboració:

Es tracta de treballar la simetria radial.

1. Agafa un foli, doblega'l de manera que el costat curt coincideixi amb el llarg i hauràs dibuixat la diagonal d'un quadrat.
2. Retalla el que sobra del foli per tal que quedi un quadrat.
3. Doblega'l per la meitat i et quedarà un rectangle.
4. Torna a doblegar-lo i tornaràs a tenir un quadrat.
5. Doblega'l per la diagonal, de manera que es doblegui també el vèrtex tancat. Quedarà un triangle.
6. Torna'l a doblegar pel mateix vèrtex. Quedarà un triangle la meitat de l'anterior.
7. Amb les tisores fines, escapça el vèrtex, i fes osques als costats.
8. Desplega'l i tindràs la neula feta.

Sobre les columnes

MODELA UNA COLUMNA

Materials:

- Fang o plastilina.
- Eines de modelar.
- Fil de cuca per tallar.
- Aigua.
- CD: Vista ràpida de les imatges, pàg. 5 i 6.

Elaboració:

Una columna és un suport gairebé cilíndric que consta, normalment, de tres parts: base, fust i capitell. Poden ser de molts d'estils, amb més o menys decoració, com pots veure a la il·lustració. Les de la capella de les Ànimes estan molt decorades, perquè són d'estil Barroc.

Et proposam una manera senzilla de construir una columna.

1. Modela un "xurro" per a fust, un prisma rectangular per a la base i si en treus una llenca ja tens el capitell.
2. Ajunta les tres parts.
3. Amb les eines de modelar decora les tres parts de la columna al teu gust.

Fotos: Cisco Moll

DECORA EL FUST D'UNA COLUMNA

Materials:

- Cartolina blanca.
- Ceres blanques de colors i negra.
- Tèmpera negra.
- Cola per aferrar.
- Eina per esgrafiar: escura-dents, punxó, estisores...
- Gafes d'estendre per aguantar la cartolina mentre eixuga la cola.
- CD: Vista ràpida de les imatges, pàg. 5 i 6.

Elaboració:

1. Fes un esbós de la teva columna. Pots dividir-la en tres seccions amb motius lineals diferents.
2. Ompl una cartolina blanca de taques de cera de colors.
3. Tapa completament la cartolina pintada amb tèmpera negra sense aigualir.
4. Una vegada seca, esgrafia (rasca) la superfície amb els motius que haves preparat.
5. Aferra la cartolina formant un cilindre; ja tens la teva columna.

Sobre l'escriptura gòtica

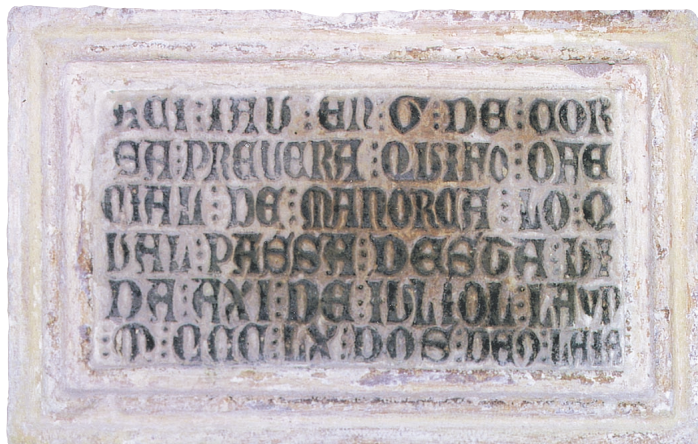
ESCRIU EN LLETRA GÒTICA

Materials:

- Pastilla de sabó.
- Eines de modelar plastilina.
- Model d'alfabet en lletra gòtica.
- Foli i llapis per fer un esbós.

Elaboració:

1. Redacta un escrit senzill.
2. Repassa la silueta de la pastilla de sabó en un foli.
3. Amb l'ajut de l'alfabet en lletres gòtiques i el seu equivalent en l'actual, fes un esbós de l'escrit tenint en compte que disposes de l'espai interior de la silueta.
4. Esgrafia l'escrit a la pastilla de sabó.

*Làpida amb una inscripció
del segle XIV
situada a la part interior
de la porta de la Llum.*

aA bB cC çÇ dD eE fF gG hH iI jJ kK lL mM
αΑ βΒ γΓ δΔ εΕ ϜϞ ϟϠ Ϡϡ ϡϢ ϣϤ ϥϦ ϧϨ ϩϪ ϫϬ ϭϮ ϯϰ ϱϲ Ϸϸ ϹϺ ϻϼ ϽϾ ϿϿ ϿϿ
nN oO pP qQ rR sS tT uU vV xX yY zZ
nN oO pP qQ rR sS tT uU vV xX yY zZ

Foto: Cisco Moll

Bibliografia

- ARNHEIM, Rudolf: *Consideraciones sobre la educación artística*. Ed. Paidós Estética, Barcelona, 1993.
- BALADA, M.; JUANOLA, R.: *L'educació visual a l'escola*. Edicions 62, Barcelona, 1984.
- BELJON, J. J.: *Gramática del arte*. Celeste Ediciones, 1993.
- BOTIFOLL, Carme; HUGUET, Josep; LÓBEZ, Rosa M.; REGUANT, Josep; SALA, Jaume: *Traça. Aprendre a través de la història*. Eumo Editorial, Vic, 1991.
- CASASNOVAS, Miquel Àngel. *Enciclopèdia de Menorca*, tom X, *Història II*. Obra Cultural de Menorca, Maó, 2000.
- CASASNOVAS, Miquel Àngel. *Història de les Illes Balears*. Ed. Moll, Palma de Mallorca, 1998.
- EFEMECEÉ. "Un campaner", capítol 2. *Revista de Menorca*, gener-març 1965. Publicaciones del Ateneo, Maó, 1965.
- FOLLET, K.: *Los pilares de la tierra*. Plaza y Janés Editores, Barcelona, 2000.
- GYMPEL, Jan: *Historia de la arquitectura de la antigüedad a nuestros días*. Ed. Könemann, Colonia, 1996.
- JULIÀ I SEGUÍ, Gabriel: *La Seu de Menorca. Aproximació històrica*. Edicions Nura, Menorca, 1990.
- JULIÀ I SEGUI, Gabriel: *Les arts plàstiques a Menorca. Segles XIV-XIX*. Gabriel Julià, 1994.
- LAJO, Rosina; SURROCA, José: *Lèxic d'art*. Ediciones Akal SA, Madrid, 1993.
- MACAULAY, David: *Nacimiento de una Catedral en el siglo XIII*. Ed. Timún Más. Barcelona, 1973.
- MARTÍ CAMPS, Fernando: *Significado y misterio de la Catedral*. I. Cabildo de la catedral de Menorca, Ciutadella, 1974.
- MARTÍ I CAMPS, F.: *Ciutadella de Menorca en text i en imatge*. 1971.
- MARTÍ I CAMPS, F.: *Retaule menorquí en quaranta figures*. Editorial Menorca SA.
- MARTORELL, Josep: *Guía d'arquitectura de Menorca*. Ed. La Gaya Ciencia, Barcelona, 1980.
- MONTIOBBIO, "Coneguem la Catedral de Barcelona".
- ORDEIX, L.; SANTACANA, J.: *El patrimoni artístic i cultural*. Ed. Graó, Barcelona, 1993.
- PERDRIZET, Marie-Pierre, KRÄHENBÜHL: *Los constructores de catedrales*. Ed. Edelvives, Zaragoza, 1992.
- PESTCHEN, Agustín: "Plan Director de la Catedral de Menorca".
- REPORTER DOC n. 33. Ed. Bayard Revistes, Barcelona, desembre 1996.
- VIRGILI GASOL, Maria Joana: *Carpeta didàctica del camp d'aprenentatge de Tarragona*. Edirta Amics de la Catedral, Tarragona, 1999.
- ZEVI, Bruno: *Saber ver la arquitectura*. Ed. Poseidón, Barcelona, 1991.